

Krigsmuseets kulturarvsbevaring og det dansk-baltiske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde i 1990'erne Kulturarvsbevaring fra en overset del af det danske internationale engagement

Det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene Polen, Estland, Letland og Litauen er en væsentlig del af det danske internationale engagement i 1990'erne. Men også en noget overset del, på trods af at det på flere måder nok er den mest succesfulde og på længere sigt mest betydningsfulde del heraf.

Artiklen ser på Krigsmuseets arbejde med at sikre militærhistorisk kulturarv fra dette samarbejde. Den har tre lidt overlappende 'lag': en skitse af grundtankeerne i museets kulturarvsbevaringsarbejde, som det har udviklet sig siden midten af 1990'erne, og som måske ikke er så alment kendt. Dernæst en overordnet skitse af det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene med fokus på de baltiske lande; fra de første skridt i starten af 1990'erne til de baltiske landes medlemskab af NATO i 2004, med enkelte nedslag i samarbejdet efter 2004. Og sidst en præsentation af nogle indsamlingsprojekter vedrørende det dansk-baltiske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde.

Fra tøjhusemuseum til krigsmuseum

Krigsmuseet er Danmarks centrale museum for krigs- og militærhistorie. Bag det nye navn gemmer der sig to gamle museer, Tøjhusmuseet og Orlogsmuseet. Begge er igennem en sammenlægningsproces i dag en del af Nationalmuseet. Krigsmuseet er et af Nationalmuseets besøgssteder og en selvstændig formidlingsenhed, med basisudstillinger i Christian 4.s Tøjhus på Slotsholmen i det centrale København. Det krigs- og militærhistoriske forsknings- og samlingsarbejde er tilsvarende en del af Nationalmuseets forsknings- og samlingsenheder. Samlet udgør Krigsmuseet og Nationalmuseets krigs- og militærhistoriske samlinger et forsknings-, samlings- og formidlingsmæssigt miljø, der ud fra et danmarkshi-

storisk perspektiv arbejder med krig og militær som en central del af den historiske udvikling.

Krigsmuseets og samlingernes profil i såvel forskning, kulturarvsbevaring som formidling ligger idemæssigt i klar forlængelse af udviklingen på Tøjhusmuseet siden midten af 1990'erne. Her ændrede Tøjhusmuseet sin faglige profil, fra et snævert våbenhistorisk museum med et meget snævert fokus på den våbenteknologiske udvikling til et bredt militær- og kulturhistorisk specialmuseum; militærhistorie i en bred betydning, der åbner for mange forskellige tilgangsvinkler og niveauer i arbejdet med krig og militær.

Bag profilændringen lå den opfattelse, at militærhistorien er en central del af Danmarkshistorien, og at krig og militær har været afgørende faktorer i samfundsudviklingen og dermed en væsentlig del af forklaringen på nutidens Danmark. Og at museets forskning, samlinger og formidling i forlængelse af dette udgangspunkt måtte have et langt bredere militær- og kulturhistorisk sigte, der kunne dokumentere og formidle krigs- og militærhistoriens centrale betydning. Profilændringen er sket sideløbende med en efter alt at dømme betydelig ændring i danskernes verdensbillede og selvforståelse samt en tilsvarende holdningsændring omkring emnerne krig og militær, der i dag diskuteres offentligt – og er blevet emner på danske museer.

Navneændringen til Krigsmuseet kan i høj grad ses som en logisk konsekvens af udviklingen siden 1990'erne og som en formel afslutning af Tøjhusmuseets profilændring. Men også som en samling af alle sider af og niveauer i dansk krigs- og militærhistorie: som et øverste niveau af statens samlede sikkerhedsmæssige situation og sikkerhedspolitik samt de internationale rammer herom. Men også en række politikområder og politikker samt institutioner og myndigheder, der udgør det totale forsvar. Og som de næste niveauer alle de militære værn og alle niveauer heri. Samlet set de svar, som staten søger at udvikle mod de oplevede trusler, i en samlet krigs- og militærhistorisk strategi på Nationalmuseet, med hensyn til forskning, kulturarvsbevaring og formidling. En strategi, med krig og truslen om krig som det centrale udgangspunkt, som museet mener i høj grad har formet stat, samfund, kultur og mennesker i stadigt samspil igennem historien.⁸⁶

Det krigs- og militærhistoriske område er kendetegnet af meget svære moralske og etiske dilemmaer – og skarpe holdninger; og krigs- og militærhistorie arbejder med problemstillinger, som langt fra alle nok umiddelbart kan identificere sig med og sætte sig ind i. Det er afgørende, at museet forholder sig velovervejet og reflekterende til emnet. Men det er også vigtigt, at den besøgende kan se sig selv i museets formidling og identificere sig med den historie, der formidles, ikke mindst, at museet henvender sig til den besøgende gennem den lille, nære fortæl-

86 Tøjhusmuseets profilændring er beskrevet i: Jens Ole Christensen *Sikring af forsvarshistorisk kulturarv i Danmark* 2006; Jens Ole Christensen; Jørgen Walseth *Nytænkning af kulturbevaringsarbejdet på Tøjhusmuseet* 2018; Jens Ole Christensen *Krigsmuseet og Den Kolde Krig* 2019; Jens Ole Christensen *Krigsmuseet* 2020.

ling og den gode museumsgenstand, og ikke som udgangspunkt gennem den store, komplekse fortælling.

Krig og militær har, i kraft af den dominerende radikale historietradition, gennem generationer mere eller mindre været skrevet ud af danmarkshistorien. Traditionen ignorerede med professor Knud J.V. Jespersens ord den militære side af den historiske udvikling til skade for en dækkende samlet fortolkning. Den 'rigtige' historie blev, fremhæver han, historien om det uafvendelige fremskridt, hvilket langsomt, men sikkert ville fortrænge mørke, irrationelle kræfter såsom krig og vold. Konsekvensen var imidlertid en manglende evne til at håndtere fænomener som krig og militær der, som han fremhæver med et glimt i øjet, i "... *den radikale historietraditions univers fremstod som irrationelle abnormiteter stridende mod al sund fornuft. I analogi med pressens verden rangerede sådanne fænomener efter denne traditions begreber på linje med værtshusslagsmål og sexskandaler, som den pænere del af pressen i hvert fald før i tiden overlod til de mere letbenede sensationsblade. Det var slet ikke et anliggende for anstændige mennesker at beskæftige sig med ...*"⁸⁷ Men det er vigtigt i en tid med nye krige, at museet er en central del af vores kollektive erindring og en vidensbank, hvor fortidens erfaringer om em-

Nye basisudstillinger har været et vigtigt led i Tøjhusmuseets profilændring, her basisudstillingen "Danmarks Krige". Udgangspunktet for Danmarks Krige er den opfattelse, at krig og militær er en væsentlig del af danmarkshistorien; at krig og truslen om krig i høj grad har formet stat, samfund, kultur og mennesker igennem historien. (Foto: Krigsmuseet, Pia Hansen 2012).

87 Ole L. Frantzen; Knud J.V. Jespersen (red.) *Danmarks krigshistorie* 2008 1 s. 8.

net formidles – med alle de faldgruber, der ligger i begrebet kollektiv erindring. Og vigtigt at tilføje, at denne korte karakteristik selvfølgelig ikke yder retfærdighed til den megen solide krigs- og militærhistorie, der er skabt gennem tiden og vel med fornyet kraft gennem de seneste årtier.

Danske kulturhistoriske museer

Tøjhusmuseets profilændring i 1990'erne skal ses i rammen af en generel udvikling af de danske kulturhistoriske museer inden for de seneste 20-30 år; en udvikling, der ikke mindst har været kendetegnet af professionalisering og centralisering; bl.a. gennem øget vægt på museernes forskning og skærpede krav til det faglige personales uddannelsesniveau. Centralisering har forandret et museumslandskab kendetegnet af mange små museer gennem en række fusioner til større enheder.

Man kan uden tvivl sige, at professionaliseringen inden for den senere årrække har sat gang i et opgør med 'klassiske' museumsidealiser med rod i 1800-tallet – uden at det er helt let at beskrive nutidens positioner lige så klart som de klassiske. Meget forenklet kan man tale om 1800-1900-tallets museum som det typologisk-kronologiske museum med oplysningstidens fremskridtsoptimisme og 1800-tallets evolutionstanke som den store, bærende fortælling; troen på udviklingen som en endeløs række af fremskridt. Inden for denne fortælling var museets overordnede opgave at dokumentere – og belære publikum om – evolutionen gennem udviklingsrækker af genstande, hvor evolutionen kunne studeres skridt for skridt; fra det simple og primitive til det komplekse og avancerede. Museets konkrete opgave var at opbygge 'repræsentative' samlinger bestående af typologisk-kronologiske udviklingsrækker af udvalgte genstandstyper. Dette sagt, uden at denne korte karakteristisk naturligvis yder retfærdighed til det mangesidede og forskelligartede danske museumslandskab i 1800-1900-tallet.⁸⁸

Efter 1900-tallets to verdenskrige blev oplysningstidens udviklingsoptimisme afløst af tvivl og fremtidspessimisme samt et opgør med den evolutionære fortælling – og skepsis over for 'store fortællinger' i det hele taget. Udviklingen efterlod det typologisk-kronologiske museum uden en bærende fortælling og uden et fast grundlag for kulturarvsbevaring og formidling. Skal man give et kort signalment af det nutidige museum, kan man nok sige, at de danske museer igen er

⁸⁸ Om 1800-1900-tallets museum f.eks.: Arno Victor Nielsen m.fl. *Museum Europa. En udstilling om det europæiske museum fra renæssancen til vor tid* 1993; Carsten Paludan-Müller *Museet i tiden – erindringsrum og verdensspejl* 1996; Mads Mordhorst *Kildernes magi* 2001; Camilla Mordhorst *Repræsentationens begrænsning* 2005; Frank Allan Rasmussen *Museale dogmer under pres* 2005; Jens Ole Christensen *Sikring af forsvarshistorisk kulturarv i Danmark* 2006. Om de seneste 20-30 års udvikling f.eks.: Henrik Harnow *Det danske museumslandskab i forandring – et blik på 20 års museumsudvikling* 2017; Vinnie Nørskov *Museums and museology in Denmark in the twenty-first century* 2018; Susanne Krogh Jensen *The creation of a museum system. Professionalizing Danish museums 1958–2018* 2019.

begyndt at tage livtag med de store fortællinger, men med en langt mere åben og søgende tilgang, end de typologisk-kronologiske museer. Det er i langt højere grad fortællingen, der er udgangspunktet for såvel museernes indsamlingsarbejde som formidling. Det er uden tvivl også en generel udvikling, at museerne indsamler markant færre genstande, men at arbejdet med at dokumentere genstandenes kontekst og specifikke fortælling fylder væsentligt mere; fortællinger, der kan formidles på flere platforme og i flere former som et supplement til museumsudstillingen.

Sammenfattende kan man tale om det nutidige problemorienterede museum, der ser det som sin opgave at stille samfundsrelevante spørgsmål og søge genstande, der kan materialisere de sammenhænge og perspektiver, spørgsmålene rejser. Der er dog i dansk museumsverden stadig et ganske betydeligt ekko af 1800-1900-tallets museum og den typologiske-kronologiske tænkning, og det er næppe forkert at sige, at Tøjhusmuseets profilændring bragte museer i forreste linje i omstillingen mod nutidens museum.

Europæiske rustkamre, tøjhuse, militærmuseer og krigsmuseer

Tøjhusmuseets profilændring skal også ses i rammen af den vesteuropæiske udvikling inden for de våbenhistoriske og militærhistoriske museer efter Anden Verdenskrig og særligt de seneste årtier. Skematisk og forenklet kan man før Anden Verdenskrig pege på to 'spor' inden for museumsinstitutionerne: På den ene side rustkamre og tøjhuse (armouries og arsenals) og på den anden side militær- og krigsmuseer, dog ofte institutionsmæssigt sammenfaldende.

Rustkamrene og tøjhusene havde ofte udgangspunkt i meget gamle samlinger, nogle med rod tilbage til senmiddelalderens og renæssancetidens fyrstelige rustkamre og tøjhuse, som var en del af ikke mindst renæssancens og den tidlige enevældes fyrstelige selvscenesættelse. Rustkamrene rummede fyrsteslægts samlinger af generationers jagt- og pragtvåben, rustninger, turneringsudrustning og hesteudstyr; de blanke våben og det udsøgte håndværk. De var ofte placeret på slotte og understregede slægtens fremtrædende stilling og territorielle arvekrav. De omfattende tøjhusanlæg rummede beholdninger af artilleri og 'krigsvåben', fremstillet som manufaktur og tidlig industri; de tidligt moderne hæres våben, som trængte ridderhærene bort, og som markerede magtens værktøj. Tøjhusene og deres beholdninger understregede de regerende fyrsters (statsmagtens) monopolisering af den legale magtanvendelse. En selvscenesættelse, samlingerne typisk videreførte som en eksklusiv, lukket verden med blikket rettet stift indad og bagud.

Militærmuseerne og krigsmuseerne var derimod typisk erindringssteder, ofte som dele af militære værn eller myndigheder, og var oftest dybt præget af de militære institutioners klassiske selvforståelse og/eller havde udgangspunkt i voldsomme og omvæltende krige, som man ønskede at fastholde erindringen om. De havde typisk en patriotisk, nationalistisk og militaristisk undertone i formidlin-

gen. Lidt generaliserende kan man sige, at museernes formidling var en klinisk fremvisning af forskellige kategorier af militært materiel, derimod var der sjældent fortællinger om konkrete mennesker – eller fremstilling af krigen som socialt fænomen og af krigens rædselsfulde virkelighed. Lidt firkantet kan den røde tråd i museerne beskrives som en idealisering af våben, krig og militær magt. Heller ikke her yder denne korte karakteristik naturligvis retfærdighed til det mangesidede og forskelligartede museumslandskab.⁸⁹

Tøjhusmuseet blev oprettet som egentligt museum i 1928 med rod i en lang række ældre kongelige og militære samlinger. Museet rummede både tøjhuset i form af samlingen af artilleri i Tøjhushallen (underetagen) og rustkammeret i form af samlinger af jagt- og pragtvåben, blankvåben, rustninger m.m. på Rustkammersalen (overetagen), men her også de moderne håndskydevåben m.m. Derimod var det krigs- og militærhistoriske meget svagt repræsenteret. Tøjhusmuseet blev i årene efter oprettelsen nærmest prototypen på det typologisk-kronologiske museum, centreret særligt om en udviklingsrække af håndskydevåben.

Udviklingen i løbet af 1900-tallet, oven på de to verdenskrige, har i høj grad ændret billedet. Der er ingen tvivl om, at den generelle forkastelse af udviklingsoptimismen og den evolutionære fortælling, og ikke mindst oplevelsen af den totale krig under verdenskrigene, slog benene væk under de klassiske våben- og militærmuseer og idealiseringen af våben, krig og militær magt og magtanvendelse. Og efterlod dem uden en bærende fortælling og uden et fast grundlag for kulturarvsbevaring og formidling.

Tøjhusmuseet havde, med museets meget faste forankring i tænkningen fra det typologisk-kronologiske museum og klassiske våbenmuseum, meget svært ved at finde fodfæste i udviklingen efter Anden Verdenskrig. Museets idémæssige grundlag blev så at sige 'skrevet ud af' den kollektive erindring og dets udstillinger var uforståelige for et moderne publikum; Tøjhusmuseet blev i årene efter Anden Verdenskrig en stadig mere isoleret tidslomme.

Lidt generaliserende kan man sige, at status i dag er, at de 'klassiske' rustkamre og tøjhuse stort set er forsvundet eller i varierende grad er blevet til nutidige reflekterende våben- og militærhistoriske museer, og fælles for alle institutionstyperne er, at de i varierende grad har bevæget sig i retning af 'normale' nutidige kulturhistoriske museer, med en udvikling fra uformidlet fremvisning af lange typologisk-kronologiske rækker af våben og militært materiel til historiefortælling. Det er her nærliggende at pege på parallellen til "New Military History", hvor den klassiske krigs- og militærhistorie med vægten på konger og krige – og endeløse rækker af slag – er afløst af et nyt fokus på den almindelige soldat og den personlige oplevelse af krigens virkelighed samt samspillet mellem krig og mili-

⁸⁹ Om de europæiske våben og militærmuseers udvikling: Ian G. Robertson *Museums, military* 1994; Stephen Wood *Museums, military* 2001; Barton C. Hacker og Margaret Vining *Toward a history of military museums* 2007; Piet de Gryse *Introduction* 2013; Barton C. Hacker og Margaret Vining *Military Museums and Social History* 2013.

tær og det omgivende samfund.⁹⁰ Det er dog næppe forkert at sige, at der også inden for de europæiske våben- og militærhistoriske museer stadig findes et ganske betydeligt ekko af fortidens museumsideal, og at Tøjhusmuseets profilændring ikke mindst med hensyn til kulturarvsbevaringsarbejdet bragte museet i forreste linje i omstillingen her.

Forskning, kulturarvsbevaring og formidling

Tøjhusmuseets profilændring fra et snævert våbenhistorisk museum til et bredt militær- og kulturhistorisk rejste en række problemer og spørgsmål i forhold til det løbende indsamlingsarbejde, de eksisterende samlinger og museets basisudstillinger. I forhold til disse problemer var den centrale konklusion, at profilændringen i museets praktiske arbejde måtte starte med forskning og indsamling, som er grundlag for al museal kulturarvsbevaring og formidling; et museum og dets muligheder er på alle felter lig med dets samlinger. Samt at forskning, kulturarvsbevaring og formidling bør være tæt sammenhængende størrelser på museerne. Museet har siden 1990'erne opprioriteret forskningen og sammen med profilændringen nytænkt kulturarvsbevaringsarbejdet, der har bevæget sig fra en passiv, tilbageskuende og genstandsorienteret tilgang til en aktivt opsøgende, samtidsorienteret, forskningsbaseret og problemorienteret tilgang. Det har givet sig udtryk i en række konkrete indsamlingsprojekter, der har vendt op og ned på museets traditionelle samlinger.

Det helt centrale problem i et museums kulturarvsbevaringsarbejde er, hvordan man udpeger den delmængde af kulturhistorien, der tillægges værdi som kulturarv og derfor sikres i museets samlinger. Enhver, der har arbejdet med nyere og nyeste tids historie, kender udfordringen heri: Problemet er ikke at finde relevant kildemateriale, men at udvælge det rigtige fra et uoverskueligt stort materiale; at udvælge netop det materiale, der er centralt og dækkende i forhold til at besvare problemstillingen og at afgrænse det til en operativ mængde. På nøjagtigt samme måde med indsamling af moderne industrielt fremstillet kulturarv: Problemet er ikke at finde relevante genstande at fylde magasinerne op med, men at opsøge og udvælge netop de genstande, vi finder er centrale og dækkende for kulturarvsbevaring og formidling, og at afgrænse indsamlingen hertil; at udvælge og afgrænse – og ikke mindst at turde fravælge. Sat på spidsen kan man sige, at kulturarv ikke er noget naturgivet, der blot skal opdages og sikres, men noget, der udpeges af museet, noget, museet finder det væsentligt at bevare. Museet skaber

90 Barton C. Hacker og Margaret Vining *Toward a history of military museums* 2007 s. 33, 40 og 42-44; Barton C. Hacker og Margaret Vining *Military Museums and Social History* 2013 s. 42-43, 51 og 58-59.

kulturarven. Det er en række valg, der træffes om at udvælge noget og fravælge andet.⁹¹

Her er der egentligt kun én farbar vej: Et museums indsamling må altid ses ovenfra, fra en veldefineret problemstilling, ikke nedefra, fra et uoverskueligt genstandsniveau. En velgennemtænkt og veldefineret problemstilling som udgangspunkt for indsamlingen er den eneste vej til at sikre, at museets samlinger ikke ender som tilfældige ophobninger af mere eller mindre anonyme genstande. Kulturarvsbevaringen må tage udgangspunkt i museets og anden relevant forskning; både som faktuel og som teoretisk og metodisk udgangspunkt. Det vil i praksis sige at forme indsamlingsarbejdet på samme måde som forskningsprocessen: at udvælge netop det materiale, der er centralt og dækkende i forhold til at besvare problemstillingen, og afgrænse det til en operativ mængde.

I et forskningsbaseret, aktivt opsøgende indsamlingsarbejde er museets målsætning den problemstilling, som indsamlingen må arbejde ud fra. Krigsmuseets målsætning har et centralt pejlemærke i krig og truslen om krig, som museet mener er en væsentlig del af danmarkshistorien, og som i høj grad har formet stat, samfund, kultur og mennesker igennem historien i stadigt samspil.⁹² Forskning, kulturarvsbevaring og formidling skal belyse samspillet mellem disse faktorer, hvordan de har spillet med og mod hinanden i den historiske udvikling med vægt på, hvordan krig har formet og taget form heraf. Det er hermed også indsamlingsarbejdets problemstilling.

Problemstillingen belyses gennem et antal konkrete indsamlingsprojekter, der fungerer som hypoteser, der ud fra vores eksisterende viden sætter konkrete begivenheder eller personer ind i overordnede sammenhænge og perspektiver på samme måde, som man arbejder med kilderne i forskningsprocessen. Det er forskningsfronten, vores aktuelle viden, der her gør det muligt at pege på nogle udviklingslinjer, der kan danne udgangspunkt for såvel konkrete indsamlingsprojekter som hele kulturarvsbevaringsarbejdet. Den vigtigste opgave i indsamlingen er dels at formulere de gode spørgsmål, der kan pege på væsentlige sammenhænge og perspektiver, som indsamlingen skal fange, dels at argumentere for de trufne valg; på samme måde, som man i forskningen argumenterer for valg af f.eks. emne, afgrænsning, kilder og metode. Valg, der hermed også er fravalg af andre historier og genstande.

91 Diskussion af begrebet kulturarv f.eks.: Lene Floris og Annette Vasström *På museum – mellem oplevelse og oplysning* 1999 s. 372-83; John Aage Gjestrum *Kan vi verne et telefonnummer?* 2001; Eske Wohlfahrt *Kulturmiljø – landskabelig realitet eller kulturel konstruktion?* 2002; Kjell Hansen *Kulturarvspolitik och museiutställningar* 2005; Ole Marius Hylland *Å samle er å velge* 2013.

92 Tøjhusmuseet udviklede fra slutningen af 1990'erne konceptet 'Krig og menneske' som grundlag for en fornyelse af museets basisudstillinger, men konceptet har også i nogen grad dannet udgangspunkt for kulturarvsbevaringsarbejdet. Konceptet er beskrevet i: Hans Henrik Appel *Koncept for ny permanent udstilling på Tøjhusmuseet: Krig og menneske – hvordan krig har formet menneske, kultur, stat og samfund gennem 500 år* 2005.

Beskrevet lidt skematisk har museets aktivt opsøgende, forskningsbaserede indsamlingsarbejde tre niveauer: Som et første niveau kan man sige, at museets målsætning definerer kulturarvsbevaringsarbejdets overordnede problemstilling, her at belyse samspillet mellem stat, samfund, kultur og mennesker. Som et andet niveau kan man sige, at indsamlingsarbejdets forsknings- og indsamlingsmæssige rammer, som museet definerer ud fra den eksisterende forskningsfront, udtrykker overordnede antagelser og formodninger om en given periodes krigs- og militærhistorie (den store historie). Og endelig kan man som et tredje niveau sige, at de konkrete indsamlingsprojekter udtrykker specifikke hypoteser om sammenhængen mellem konkrete begivenheder og personer (den lille historie) og overordnede sammenhænge eller perspektiver (den store historie) som foreløbige forklaringer af en række kendsgerninger. Indsamlingsarbejdets forsknings- og indsamlingsmæssige rammer samt problemstillingen 'den lille historie i den store historie' uddybes i næste afsnit.

I dette indsamlingsarbejde ligger den opfattelse, at både kulturarv og indsamling er konstruktioner, og at indsamling er en proces, der indeholder subjektive valg på samme måde som forskning; subjektiv forstået på den måde, at det er den enkelte museumsinspektør, der vælger og argumenterer for, hvilke hypoteser, her altså indsamlingsprojekter, der formuleres og gennemføres.

Indsamlingsarbejdet er ofte fanget i et tidsmæssigt dilemma mellem aktuel og fremtidig viden. Indsamlingen skal på den ene side afspejle de væsentlige sammenhænge og perspektiver set i et længere udviklingsforløb; et forløb, som først tegner sig i eftertidens tolkninger. Men museet må på den anden side agere aktivt i sin samtid og opsøge historier og genstande, mens de er der. Et tilsvarende tidsmæssigt dilemma ligger i, at tolkningen af historien langt fra er statisk, men revideres løbende. Ny forskning vil pege på nye sammenhænge og se nye perspektiver, efterspørge andre genstande og historier, og se nye muligheder i de genstande, der allerede findes i museernes samlinger. Vi agerer ud fra vores samtids umiddelbare tolkninger, men også ud fra forventninger om, hvordan man i fremtiden vil tolke vores samtid. Dette skisma gør det yderst vigtigt at tænke på både dybde og bredde i indsamlingen.

Nye basisudstillinger har også været et vigtigt led i Tøjhusmuseets profilændring; basisudstillingerne er museets vindue til omverdenen, og det er i første række gennem disse, at museet bedømmes af det omgivende samfund. I 2013 åbnede museet efter årelange forberedelser basisudstillingen "Danmarks Krige". Udgangspunktet for udstillingen er den opfattelse, at krig og militær er en væsentlig del af Danmarks og danskernes historie; at krig og truslen om krig i høj grad har formet stat, samfund, kultur og mennesker igennem historien. Udstillingen peger på dette samspil og på krigens forandringskraft gennem de seneste 500 år. Det er en central erkendelse, at krig og truslen om krig ikke har været en undtagelse, men et grundvilkår igennem historien.

Nutidige formidlingsformer er et grundvilkår for det moderne museum. Men den moderne udstilling melder sig også ind i en løbende diskussion om udstil-

lingsmediets muligheder og begrænsninger, publikums forventninger, de bærende fortællinger, æstetik, genstandenes rolle – og en lang række andre spørgsmål. Centrale problemstillinger i disse år er uden tvivl, om den moderne museumsudstilling forsimples de ofte komplekse historiske sammenhænge for meget eller æstetiserer genstandene og begivenhederne – og om fortællingen, formidlingsformerne og iscenesættelsen fylder for meget, og de autentiske genstande for lidt.

Historien i historien

Den vanskelige kunst i det konkrete indsamlingsarbejde er, i de enkelte indsamlingsprojekter, at fange historien i historien. At finde den lille historie, der kan fortælle den store historie ved at fange de centrale sammenhænge og perspektiver heri – og finde de genstande, den gode museumsgenstand, der som et prisme kan fange disse. Den lille historie er den konkrete, nære og gerne personlige fortælling, som kan gøre den store, komplekse fortælling vedkommende og forståelig.

Den gode museumsgenstand samler en række aspekter i sig. På den ene side er den et autentisk levn fra den historie, som museet gerne vil fange og materialisere. Den er en del af selve det historiske forløb og har som følge heraf en 'magi', der kan påvirke os følelsesmæssigt. På den anden side har den gode museumsgenstand også en høj formidlingsværdi, den kan være umiddelbart dramatisk eller fascinerende, smuk, æstetisk eller have en ikonisk karakter. Begge disse sider skal være der, ellers fungerer magien ikke rigtigt; fortællingen skal give et sug i maven, og genstanden skal appellere til vores sanser.⁹³

Krigs- og militærhistorie handler først og fremmest om mennesker. For at sætte ansigt på krigen har museet siden 1990'erne indsamlet genstande fra og viden om en række navngivne danske soldater og andre personer, hvis historie fanger nogle centrale sammenhænge eller perspektiver i den helt aktuelle danske krigs- og militærhistorie. Det kan være en typisk, mere eller mindre tilfældigt udvalgt soldat fra en international mission eller en markant person, placeret centralt i et historisk forløb. Her bliver den lille personlige fortælling for alvor en nøgle til den store fortælling, som museet gerne vil formidle. Også i kulturarvsbevaringen omkring det dansk-baltiske militære samarbejde har indsamling af personer været et vigtigt aspekt, som det skal fremgå.

Men den gode museumsgenstand får en langt stærkere udsagnskraft, hvis den henvender sig til forskellige sanser og følelser. En indsamling af en person, et konkret menneske, består således som regel af flere elementer, typisk personens uniform i det givne øjeblik, vi ønsker at fastholde, suppleret med bl.a. billeddokumen-

93 Perspektiverende diskussioner om 'den gode museumsgenstand', autenticitet og genstandenes 'magi': Esben Kjeldbæk *Ting fra besættelsen – et museologisk essay* 1998 s. 370-71 og 387-389; Camilla Mordhorst *Museumsgenstanden som relikvie* 1998 s. 30-34 og 36-38; Mads Mordhorst *Kildernes magi* 2001 s. 112-17, 120-21 og 123-28; Thomas Söderqvist *Biomedicinen og det moderne museums endeligt* 2004 s. 82-88; Peter Henningsen *Fornuft og følelse – om autenticitet og museumsgenstande* 2017 s. 40-44.

tation og personlig beretning. Herigennem kommer forskellige sanser i spil. Lidt skematisk sagt tilstræber vi, at indsamlingen består af tre dele: 1) Personlige, autentiske genstande, oftest en komplet uniform, der har den gode museumsgenstands egenskaber. 2) Billedmateriale, hvor vi søger at vise personen ude i virkeligheden, gerne fotograferet i eller så tæt på begivenhederne som muligt. Billedmaterialet underbygger og visualiserer genstandenes autenticitet, men visualiserer også ofte komplekse situationer og understøtter følelser og stemninger. 3) Beretningsmateriale, personens tanker og følelser, sat i ord af vedkommende selv. Beretningsmaterialet giver for alvor stemme til de indsamlede genstande/den indsamlede person, og herigennem kommer vi for alvor tæt på den enkelte og på fortællingen.

Autentiske genstande, billedmateriale og beretningsmateriale har som kildemateriale såvel stærke som svage sider, hvilket man naturligvis skal være meget opmærksom på. I bund og grund 'fortæller' genstandene ikke nogen historie i sig selv, men tillægges en historie af museet på samme måde, som kilderne i forskningen sjældent fortæller en historie, men tolkes af historikeren. Tilsvarende er billeder og beretningsmateriale også kildemateriale, der skal bruges med omtanke, men særligt for beretningsmaterialet er det dog ikke nødvendigvis dets 'objektive' sandhedsværdi, der er i fokus, men den enkelte persons tanker og følelser, der kommer til udtryk; måske umiddelbare, måske som udtryk for eftertænkninger. Men ikke desto mindre de tanker, personen har ønsket at videregive.

Forsknings- og indsamlingsmæssige rammer

Museets indsamlingsarbejde har siden midten af 1990'erne i alt overvejende grad omfattet tiden efter Anden Verdenskrig, hvor der som følge af Tøjhusmuseet profilændring lå to kæmpestore opgaver i form af sikring af militær kulturarv fra henholdsvis den da just afsluttede altomfattende kolde krig og fra det meget dynamiske danske internationale militære engagement, der tog fart fra starten af årtiet. For at få hold på disse kæmpeopgaver og komme fra den meget overordnede problemstilling til konkret indsamling formulerede Tøjhusmuseet som teoretisk og metodisk tilgangsvinkel til kulturarvsbevaringsarbejdet to forsknings- og indsamlingsmæssige rammer. Disse rammer indeholder en række overordnede antagelser og formodninger om krig og militær samt deres samspil med stat, samfund, kultur og mennesker i en konkret periode, og peger på nogle centrale træk i dette samspil. Antagelser, der gør det muligt at navigere i det komplekse virkelighedsbillede og definere konkrete indsamlingsprojekter; det er først gennem forskningens formulering af tolkningsforslag og hypoteser, at konkrete genstande kan tillægges betydning.

Udgangspunktet for de forsknings- og indsamlingsmæssige rammer er, at man krigs- og militærhistorisk for tiden efter Anden Verdenskrig kan pege på flere epoker af meget forskellig karakter, hvilket er væsentligt for at definere konkrete indsamlingsprojekter, der kan stille spørgsmål og søge genstande, der kan materialisere de sammenhænge og perspektiver, spørgsmålene rejser.

Den første epoke omfatter tiden fra afslutningen af Anden Verdenskrig i 1945 til afslutningen af koldkrigsårene i starten af 1990'erne: Den Kolde Krig. Set fra en militærhistorisk tilgangsvinkel giver det dog et langt skarpere blik at tale om den totale krigs epoke, kendetegnet ved truslen om en total krig, den meget synlige og konkrete trussel, den enorme militære, økonomiske og politiske opbygning på begge sider af koldkrigsårenes ideologiske konflikt samt det snævre fokus på det danske nærområde i kraft af den nære trussel og Danmarks placering som frontlinjestat. Heroverfor står NATO's strategi med afskrækkelse og forsvar som nøgleord. Men også den truende krigs ultimative og altomfattende karakter og den ultimative mobilisering af alle tænkelige samfundsressourcer, menneskelige, materielle og økonomiske, i et altomfattende totalforsvar. Centralt heri er atomvåbenenes rolle, den altomfattende mobilisering af samfundsressourcer, enorme værnepligtshære, store og komplicerede våbensystemer, det omfattende og høje beredskab; men også sammenhænge som f.eks. den økonomiske og sociale udvikling som en del af koldkrigens indre forsvar.

Museet har under rammen 'den totale krig' siden midten af 1990'erne gennemført en række indsamlingsprojekter, f.eks. af en række af koldkrigens store og komplekse våbensystemer, der var centrale i dansk forsvar, og som 'indfanger' koldkrigens massive forsvarsopbygning. Her kan nævnes en række køretøjer og skytssystemer, der materialiserer et centralt perspektiv om Hæren under den kolde krig, nemlig om den moderne motoriserede, mobile krigsførelse og om Hærens motorisering og pansring i løbet af koldkrigsårene – som en af de største omvæltninger i moderne militærhistorie, overgangen fra hestekraft til motor-kraft. Motorkraften forandrede krigsførelsen radikalt, hvor krigen i en helt ny grad blev bevægelig og uforudsigelig – og total og altomfattende, også for de involverede stater, samfund og mennesker.

Den anden epoke omfatter tiden fra slutningen af 1980'erne til midten af 2010'erne: Efterkoldkrigstiden. Her giver det, set fra en militærhistorisk tilgangsvinkel, et langt skarpere blik at tale om den diffuse krigs epoke, selvom udtrykket næppe er helt dækkende for den mangesidede periode; en epoke kendetegnet ved usikkerhed, sammenbrud af de kendte rammer og et mangesidet, globalt og sammensat trusselsbillede med en række diffuse og uforudsigelige udfordringer og trusler, bl.a. i form af sammenbrudte stater, regionale konflikter, humanitære katastrofer og truslen om terror. Heroverfor står i den første del af perioden NATO's nye strategi med vægt på dialog og samarbejde over for Central- og Østeuropa, men også FN's fredsbevarende og fredsskabende indsats, ikke mindst under krigen på Balkan, og NATO's gradvise overtagelse af den ledende rolle heri. Efter 11. september 2001 også bekæmpelse af terror samt det danske internationale militære engagement i egentlige krige i rammen af NATO og internationale koalitioner. Epoken har således omfattet det danske engagement i en række fjerne konflikter og krige. Men epoken har i høj grad også omfattet det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene som en væsentlig del af det danske internationale engagement i 1990'erne.

Store våbensystemer er en central del af indsamlingen fra Den Kolde Krig, her HAWK-luftværnsmisilsystem i Krigsmuseets åbne magasin "Hangar 46" på den tidligere Flyvestation Værløse. Indsamlingen omfatter systemets operative funktion og avancerede teknologi, med søgeradarer, målfølgeradarer, meget avanceret databeregning og -kommunikation, kommandostationer, missiler mv., og rummer både en militær, operativ og en teknologisk, historisk fortælling. Men helt centralt rummer den fortællingen om den totale krig. (Foto: Nationalmuseet, Rune Clausen 2016).

Museet har under rammen 'den diffuse krig' siden slutningen af 1990'erne gennemført en række indsamlingsprojekter. Museet har i modsætning til den foregående epoke kun indsamlet få større genstande, bl.a. en af de danske kampvogne, der deltog i Operations Bøllebank i Tuzla i 1994 og en dansk patruljevogn, der blev minesprængt af en vejsidebombe i Irak. Fokus har i denne epoke i stedet i høj grad været at indsamle en række soldater og andre personer, der har været en del af det danske internationale militære engagement. Dette 'persongalleri' materialiserer de internationale opgaver og deres forskellige vilkår, spændende fra internationalt samarbejde over fredsbevarende indsats til meget alvorlige kampe. Det kan som nævnt være en 'typisk', mere eller mindre tilfældigt udvalgt soldat fra en international mission, der fortæller historien om de udsendte soldater og de mange missioner. Eller det kan være en markant person placeret centralt i et historisk forløb.

En af de personer, museet har indsamlet, er "Johnnie", der i 2004 var chef for et kompagni i den danske styrke i Irak, der bl.a. var involveret i en meget hård bykamp i byen Al Qurna, nord for Basra i det danske ansvarsområde i det sydlige Irak. Johnnie fortæller om det internationale militære engagement set nedefra,

Konkrete personer er en central del af indsamlingen fra det internationale engagement, her major "Johnnie"s uniform som kompagnichef i Irak i 2004, i Krigsmuseets basisudstilling Danmarks Krig. Krig handler altid om mennesker. For at sætte ansigt på krigen har museet indsamlet genstande fra og viden om en række navngivne, danske soldater og andre personer, hvis historie fanger nogle centrale sammenhænge eller perspektiver i den moderne danske krigs- og militærhistorie. (Foto: Krigsmuseet, Pia Hansen 2012).

bl.a. om nogle af de meget hårde kampe, danske soldater har deltaget i under de fjerne krige. Interviewet med Johnnie som en del af indsamlingen bringer os helt tæt på soldaterne, og vi får et stærkt billede af den moderne krigs vilkår: *"Vi er så tæt nu ... vi bruger sindssygt meget ammunition. Men det er jo, fordi de dukker jo op i gadedøre, vinduer, henover tage ... altså det er meget tæt, det er alt for tæt. Jeg håber aldrig, jeg skal opleve det mere."* Den lille historie her er soldatens oplevelse set nedefra, den store historie, historien om det internationale militære engagement, og at krig er et uhyre komplekst fænomen, der gennem tiden har antaget mange former – men altid handler om mennesker.

Det er som nævnt også i epoken den diffuse krig, det dansk-baltisk militære samarbejde i 1990'erne skal placeres. Museets indsamlingsarbejde inden for dette område omtales i de følgende afsnit.

Til de to ovennævnte epoker tegner der sig stadig tydeligere en ny, tredje epoke, der omfatter tiden efter 2014: det moderne, komplekse trusselsbillede, der efter Krimkrigen i 2014 indeholder såvel diffuse trusler om terror som militære trusler i dansk nærområde – og i andre dele af Rigsfællesskabet. Set fra en militærhistorisk tilgangsvinkel giver det nok et skarpere blik at tale om hybridkrigens epoke, kendetegnet ved en bred vifte af udfordringer og trusler, ikke mindst tilløb til en fornyet blokdannelse og nye militære trusler såvel som en række nye former

for krig og destabiliserende operationer, bl.a. cyberkrig, desinformationskrig (fake news) samt skjult statslig magtanvendelse (grønne mænd), men samtidigt også en klar terrortrussel.

En epoke, hvor NATO har fornyet fokus på afskrækkelse og forsvar og på de østligste NATO-landes suverænitet og integritet som svar på det mere komplekse sikkerhedsbillede i østersøområdet. Og hvor Danmark tilsvarende har fornyet fokus på såvel dansk nærområde i Østersøen som på hele Rigsfællesskabet med Arktis og Baltikum som nye 'frontlinjer'. Museet arbejder, under rammen 'hybridkrigen', med nye indsamlingsprojekter, hvor ikke mindst Arktis, Baltikum og cyberkrig er markante emner.

Det dansk-baltiske samarbejde – set fra nutiden og fra samtiden

Ser man nærmere på det dansk-baltiske militære samarbejde som en del af Krigsmuseets/Tøjhusmuseets kulturarvsbevaringsarbejde har problemstillingen også her været at fortælle den store historie gennem de små historier; ud fra den aktuelle forskningsfront at kortlægge den store historie og dens dele, formulere antagelser om udviklingslinjer, sammenhænge og perspektiver, og finde de små historier og gode museumsgenstande, der som prizmer kan fange disse. Det er ikke helt så simpelt, som det måske lyder.

Først og fremmest skal man være meget opmærksom på tidsperspektivet. Det er helt naturligt for os i dag, hvor vi kender historiens 'resultat': at de baltiske lande blev integreret i den vestlige verden og en række vestlige sikkerhedsmæssige og økonomiske organisationer – vi kan faktisk slet ikke forestille os, at det kunne være gået anderledes. Her glemmer vi let, hvor usikker og foreløbig situationen var i hele det østlige østersøområde i 1990'erne, og hermed tabes det centrale perspektiv i det dansk-baltiske militære samarbejde. I bund og grund er det et klassisk dilemma i al historieforskning og formidling; historien fortælles altid ud fra bevidstheden om, hvordan det faktisk gik, men forløbet og de beslutninger, der blev truffet, skal forstås ud fra deres samtidige forudsætninger. Og som nævnt også et klassisk dilemma i et museums indsamlingsarbejde, hvor indsamlingen på den ene side skal afspejle de væsentlige sammenhænge og perspektiver set i et længere udviklingsforløb, som først tegner sig i eftertidens tolkninger. Men museet på den anden side må agere aktivt i sin samtid og opsøge historier og genstande, mens de er der.

Det dansk-baltiske samarbejde – den store historie

Ser man på situationen i begyndelsen af 1990'erne, er den store historie historien om det altomvæltende opbrud i Danmarks sikkerhedsmæssige situation og i dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik efter Den Kolde Krigs afslutning, kendetegnet ved usikkerhed, sammenbrud af de kendte rammer samt en række diffuse og uforudsigelige udfordringer og trusler. Men også en ny dansk kurs og

det dynamiske danske internationale militære engagement med det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene som en væsentlig del.

Set i eftertidens tolkning kan samarbejdet med østersølandene og særligt de baltiske lande beskrives som den uden tvivl mest succesfulde og på længere sigt mest betydningsfulde del af 1990'ernes danske internationale engagement; det er i al fald Nikolaj Petersens tolkning i bl.a. *Dansk udenrigspolitik* historie i 2006. Han beskriver samarbejdet med de baltiske lande som såvel det mest karakteristiske træk i dansk sikkerheds- og udenrigspolitik efter Den Kolde Krig, som Danmarks vigtigste bidrag til en ny europæisk orden. Det var en ubetinget succeshistorie, fremhæver han, der kronedes med Estland, Letland og Litauens medlemskab af NATO og EU i 2004; efter hen ved 50 års hård sovjetisk besættelse var de baltiske staters udgangsposition som moderne europæiske stater yderst svag, og alligevel kunne de efter godt ti års uafhængighed træde ind i begge de 'tunge' sikkerhedsmæssige og økonomiske organisationer, NATO og EU. Den danske politik havde en klar moralsk dimension i form af sympati med de baltiske folk og en småstatssolidaritet. Men også en klar sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik; det var afgørende for Danmark, at det nye, svage Baltikum ikke blev et destabiliserende hjørne i Østersøområdet. Derfor støttede man ikke blot landenes indre opbygning, men også deres integration i det internationale samfund og de vestlige organisationer, ikke mindst NATO og EU. Baltikum blev 1990'ernes store vellykkede danske projekt, er hans sammenfattende vurdering.⁹⁴

I eftertidens billede af 1990'ernes danske internationale engagement har ikke mindst de dramatiske og dybt tragiske begivenheder på Balkan helt naturligt været i fokus. Indsatsen i østersøområdet og Baltikum har derimod stået lidt i skyggen heraf, på trods af at denne indsats set i dag tegner sig som den måske mest succesfulde og i et længere perspektiv mest betydningsfulde del af 1990'ernes internationale engagement.

Også her skal man huske tidsperspektivet. Dels er der tale om eftertidens tolkning ud fra eftertidens meget større viden, overblik og perspektiv, dels er tolkninger altid foreløbige og vil blive omtolket løbende. Heri ligger som nævnt en af kulturarvsbevaringsarbejdets centrale problemstillinger: Et museums kulturarvsbevaringsarbejde hviler altid på ufuldstændig viden, fordi forskningsfronten altid er foreløbig og altid vil blive omtolket. Ser man på det dansk-baltiske samarbejde, skal perspektivet vendes til de tidlige 1990'ere og datidens viden og forudsætninger. Det er tanken i de følgende afsnit om 'den store historie' først kort at skitsere

94 Nikolaj Petersen har udførligt beskrevet det dansk-baltiske samarbejde, bl.a.: Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 særligt s. 482-91 og 655; Nikolaj Petersen *Hinsides Den Kolde Krig* 2010 særligt s. 350. Se også Christian Hoppe *Danmarks østpolitik* 1994 s. 85-86; Birthe Hansen *Dansk Baltikumpolitik* 1996 s. 57-58. Se også Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 165-66 for en foreløbig, mere forbeholden vurdering.

de overordnede udviklingslinjer, sammenhænge og perspektiver og dernæst kort at skitsere den mere konkrete udvikling fra starten af 1990'erne.

Her skal der også lige føjes en kommentar ind om den forskningsfront, som det følgende støtter sig på. Det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene er på det politiske og overordnede militære plan godt behandlet i historieforskning og -skrivning, bl.a. i Dansk udenrigspolitik historie bind 6, der dækker perioden. På det mere konkrete militære plan er situationen en noget anden. Trods en række gode indlæg er der ikke tale om en sammenhængende udforskning og beskrivelse af emnet, der må karakteriseres som ret fragmentarisk behandlet. Og at udgangspunktet her langt hen ad vejen er forskellige former for officielle fremstillinger, der i varierende grad afspejler det militære samarbejdes politiske mål. Der er et stort behov for dyberegående forskning, der kan tegne et dyberegående og mere nuanceret billede af 1990'ernes militære samarbejde.

Nogle udviklingslinjer, sammenhænge og perspektiver i samarbejdet

Danmark brød i 1990'erne med en passiv og indadvendt sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik. I stedet blev der tale om stadigt mere vidtgående skridt, hvor Danmark engagerede sig militært i en aktiv og udadvendt politik. Det internationale engagement sigtede mod at bidrage til at genskabe international orden og stabilitet i en periode præget af sammenbrud af de kendte rammer. Det blev som en del heraf en meget vigtig opgave, både politisk og militært, at bidrage til at skabe stabilitet og udvikling i dansk nærområde, bl.a. gennem inddragelse af de central- og østeuropæiske lande i et nyt udelt Europa, særligt østersølandene Polen, Estland, Letland og Litauen. For Danmark og dansk forsvar blev – og er – samarbejdet med østersølandene en meget vigtig opgave.⁹⁵

De baltiske lande stod umiddelbart efter selvstændigheden i 1991 over for enorme problemer, politisk, økonomisk, socialt og sikkerhedsmæssigt; og på bar bund i en række sammenhænge. De skulle håndtere en meget brat overgang til demokrati og markedsøkonomi, udvikle et politisk system og en centraladministration samt finde plads i det internationale samfund og netværket af internationale organisationer. Hertil kom, at landene husede betydelige russiske militære styrker og rummede store russiske mindretal. Ikke mindst de økonomiske og sociale problemer var nærmest uoverskuelige i de første selvstændighedsår. Danmark støttede tidligt og aktivt landenes ønsker om selvstændighed og gik efter deres reelle uafhængighed internationalt foran i bestræbelser på at knytte dem

95 Beskrivelserne af de overordnede udviklingslinjer, sammenhænge og perspektiver bygger i første række på Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 og Nikolaj Petersen *Hinsides Den Kolde Krig* 2010.

tæt til det internationale samfund og det vestlige netværk af sikkerhedsmæssige og økonomiske organisationer.⁹⁶

Dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik fik, anført af udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, fra slutningen af 1980'erne en ny kurs. Ellemann-Jensen var udenrigsminister i 1980'ernes borgerlige regeringer, og den nye kurs, han og regeringen udstak, kan beskrives som en langsigtet ordenspolitik, der skulle gøre den nyvundne sikkerhed langtidsholdbar. Sigtet var primært at imødegå spændinger og konflikter i Europa og i stedet skabe en europæisk sikkerhedsmæssig orden gennem en bekæmpelse af destabiliserende forhold og fremme af internationalt samarbejde, særligt en integration af de nye central- og østeuropæiske stater i de internationale organisationer og de vestlige økonomiske og sikkerhedsmæssige netværk. 1990'ernes socialdemokratiske ledede regeringer fortsatte og forstærkede denne sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitiske kurs.⁹⁷ Herudover afspejlede kursskiftet uden tvivl også et efterhånden bredt ønske om at lægge afstand til 1980'ernes traumatiske fodnoteår, der havde anstrengt Danmarks forhold til de vestlige allierede til det yderste, samt et mere generelt opgør med den danske småstatstænkning.

NATO fulgte fra starten af 1990'erne op på den nye sikkerhedsmæssige situation i Europa og globalt. På NATO-topmødet i London i juli 1990 tog man fat på et revideret strategisk koncept og på en omformning af alliancen, der skulle munde ud i en formindsket kommandostruktur, færre styrker og fokus på politisk krisestyring. Og på topmødet i Rom i november 1991 blev NATO's strategiske koncept omdefineret fra koldkrigsårenes 'afskrækkelse, forsvar og afspænding' til 1990'ernes 'dialog, samarbejde og evne til kollektivt forsvar'. Med det reviderede strategiske koncept blev der introduceret et bredt sikkerhedsbegreb, som tog udgangspunkt i, at sikkerhed og stabilitet har såvel politiske, økonomiske, sociale og miljømæssige elementer som en forsvarsdimension. Atomvåbnenes rolle blev stærkt nedtonet, og det fremskudte forsvar afløst af et princip om fremskudt tilstedeværelse. Et konkret udslag af dette var et forslag til de tidligere Warszawa-pagtlande om at indtræde i et nyt forum med NATO-landene, Det Nordatlantiske Samarbejdsråd (NACC), der blev oprettet samme år. Rådet skulle diskutere sikkerhedspolitiske spørgsmål og fremme dialog og samarbejde.⁹⁸

Samarbejdet i rammen af Det Nordatlantiske Samarbejdsråd indebar dog ingen konkrete sikkerhedsgarantier for de central- og østeuropæiske lande, og spørgsmålet om NATO-medlemskab blev rejst i 1993 af Polen. Det var NATO-

96 Christian Hoppe *Danmarks østpolitik* 1994 s. 78-85; Birthe Hansen *Dansk Baltikumpolitik* 1996 s. 37-44; Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 156-60; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 13; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 483-91 og 532.

97 Beskrivelsen er Nikolaj Petersens: Nikolaj Petersen *Hinsides Den Kolde Krig* 2010 s. 347-50.

98 Regeringen *Rapporten "Dansk udenrigspolitik på vej mod år 2000"* 1993 s. 50-52; Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 78 og *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 8-9; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 200 og 228; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 469.

landene ikke parate til, og i stedet blev der på NATO-topmødet i Bruxelles i januar 1994 vedtaget et Partnerskab for Fred-program (PfP). PfP-programmet gik ud på at udforme individuelle bilaterale samarbejdsaftaler mellem det enkelte deltagerland og NATO, med medlemskab som et muligt perspektiv. Samarbejdet skulle have fokus på, at sikre demokratisk kontrol med forsvaret, at skabe større gennemsigtighed i forsvarsplanlægning og budgetter, at forøge den fredsbevarende kapacitet, at fremme samarbejde med NATO samt at udvikle evnen til at operere med NATO-styrker, bl.a. gennem fælles uddannelse og øvelser for derigennem at forøge evnen til at deltage i fredsbevarende operationer m.m.⁹⁹ Danmark var her på forkant med udviklingen, idet der fra dansk side blev arbejdet med tanker om et nærmere dansk sikkerheds- og forsvarsmæssigt samarbejde med østersølandene; et samarbejde som PfP-programmet kom til at udgøre en ramme om.

Også blandt de baltiske lande var der et stort ønske om NATO-medlemskab. Ønsket bundede uden tvivl i landenes traumatiske historiske oplevelser, og et medlemskab af NATO blev set som en nøgle til at sikre deres fortsatte uafhængighed. Men nok så meget var ønsket om medlemskab af NATO og EF/EU en understregning af landenes vestlige identitet og selvforståelse.¹⁰⁰

Sammenfattende kan man sige, at det danske internationale engagement i 1990'erne og den danske aktive ordenspolitik grundlæggende byggede på det nye internationale system i efterkoldkrigstiden. Her blev koldkrigens bipolære system mellem øst-vest-blokkene afløst af et unipolært system under amerikansk ledelse. Danmarks forhold til USA blev afgørende for dansk sikkerhed. Lidt firkantet kan man sige, at Danmark havde brug for USA, men det skulle vise sig, at USA også havde brug for Danmark. Danmark havde brug for amerikansk støtte til den aktive danske Baltikum-politik: at sikre de baltiske landes selvstændighed og integration i det internationale samfund og de vestlige økonomiske og sikkerhedsmæssige organisationer; og Danmark havde oven på fodnoteårene også brug for at genopbygge landets internationale position og forholdet til de allierede. Omvendt havde USA brug for Danmark i forholdet til særligt de baltiske lande. Her kunne Danmark noget, som USA og de store vestlige lande ikke kunne pga. det overordnede forhold til Sovjet/Rusland, nemlig konsekvent at prioritere baltiske over sovjetiske/russiske interesser. Til gengæld havde Danmark brug for diskret amerikansk støtte over for Sovjet/Rusland, der så med meget stor modvilje på Danmarks Baltikum-politik, både i selvstændighedsfasen og omkring de tre landes senere integration i NATO – det sidste også i lyset af udtalt skepsis og

99 Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 85 og *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 8-9; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1994 s. 5-6; Poul Villaume *Denmark and NATO through 50 Years* 1999 s. 50; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 228; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 16-17; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 469.

100 Christian Hoppe *Danmarks østpolitik* 1994 s. 89-90; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 25.

modstand hos mange andre NATO-allierede. Ikke mindst præsident Bill Clintons besøg i Danmark i 1999 var en markering af det tætte danske forhold i 1990'erne. Og en markering af, at Danmark fra amerikansk side blev betragtet som det centrale land i Norden i forhold til Østersøområdet, hvor USA ønskede stabilitet og sikkerhed som i Europa generelt; en stabilitet og sikkerhed, som Danmark var aktiv producent af. Samarbejdet med de baltiske lande var et vigtigt, men ofte overset dansk bidrag til internationale opgaver – og til USA's internationale politik.¹⁰¹

Det danske samarbejde med østersølandene

Danmark udviklede i 1990'erne et omfattende samarbejde med østersølandene, der dækkede en række sikkerhedsmæssige, politiske, økonomiske og miljømæssige emner. Det overordnede mål var at fremme stabilitet, sikkerhed og udvikling i Danmarks nærområde samt at knytte landene tæt til det internationale samfund og til det vestlige netværk af sikkerhedsmæssige og økonomiske organisationer. Samarbejdet byggede dels på et bredt politisk og folkeligt ønske om at hjælpe med til at skabe udvikling i Danmarks nabolande, dels på den overordnede interesse i, at der ikke igen opstod militære trusler mod Danmark. Opbygningen af stabile demokratier og markedsøkonomier var således både et mål i sig selv og et sikkerhedspolitisk middel. Samarbejdet blev koncentreret om Polen og de baltiske lande, Estland, Letland og Litauen, hvor de baltiske lande fik en særlig plads i det danske stabilitets- og sikkerhedsskabende samarbejde.¹⁰²

Folketinget havde i november 1992 sin første generelle debat om dansk udenrigspolitik – i betydningen sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik – efter Den Kolde Krigs afslutning, hvor en række linjer blev fastlagt. Som en opfølgning offentliggjorde regeringen i sommeren 1993 en redegørelse for de politiske principper og perspektiver, ledsaget af en længere rapport om politikken på vej mod år 2000. De to dokumenter, der var formuleret af Udenrigsministeriet, blev med centrale justeringer retningsgivende for dansk sikkerheds-, udenrigs- og for-

101 Birthe Hansen *Dansk Baltikumpolitik* 1996 s. 56-59 og 64; Bertel Heurlin *Dansk forsvarspolitik* 1997 s. 6-7; Poul Villaume *Denmark and NATO through 50 Years* 1999 s. 50-51; Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 167-70; Per Carlsen *Ambassadør Per Carlsens bidrag* 2001 s. 109-10; Bertel Heurlin *Danish Security Policy over the last 50 Years* 2001 s. 39-40; Michael H. Clemmensen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 297-98; Hans Hækkerup *På skansen* 2002 s. 54-55; Bertel Heurlin *Riget, magten og militæret* 2004 s. 199-202; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 482-83; Nikolaj Petersen *Hinsides Den Kolde Krig* 2010 s. 339-40, 345-46 og 476; Per Carlsen *Østersøregionen* 2015 s. 156.

102 Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 83; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1991-92 s. 21-22 og 1993 s. 25; Christian Hoppe *Danmarks østpolitik* 1994 s. 85-89; Birthe Hansen *Dansk Baltikumpolitik* 1996 s. 54-58; Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 159-60 og 167-73; Per Carlsen *Ambassadør Per Carlsens bidrag* 2001 s. 110; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 482-91 og 655; Nikolaj Petersen *Hinsides Den Kolde Krig* 2010 s. 350; Per Carlsen *Østersøregionen* 2015 s. 154-55.

svarspolitik gennem 1990'erne og for det danske internationale engagement. Det var en vigtig målsætning i 1993-redegørelsen at arbejde for fremtidigt medlemskab af EU for landene i Central- og Østeuropa, ikke mindst de baltiske lande, og indtil dette kunne realiseres, skulle Danmark arbejde aktivt for et styrket økonomisk og politisk samarbejde med landene. Derimod var man afventende over for samarbejde omkring sikkerheds- og forsvarspolitiske spørgsmål. De russiske styrker havde endnu ikke forladt de baltiske lande, og mindretalsproblemerne var stadig meget følsomme. De sidste russiske tropper forlod Litauen i efteråret 1993 og Estland og Letland i efteråret 1994. Et lille antal russere forblev dog til at bemane Skrunde-radarstationen i Letland, indtil den blev nedlagt i 1999.¹⁰³ Alle rede ved fremlæggelsen af 1993-redegørelsen var den dog ved at blive overhalet af en ny udvikling, netop omkring sikkerheds- og forsvarspolitiske spørgsmål.

I starten af 1993 tiltrådte regeringen Poul Nyrup Rasmussen. Anført af den nye forsvarsminister, Hans Hækkerup, tog regeringen samme år fat på at afsøge mulighederne for et nærmere sikkerheds- og forsvarsmæssigt samarbejde mellem Danmark og Polen samt mellem Danmark og de baltiske lande. Hækkerup presede bevidst og aktivt på for at placere Danmark centralt i et sikkerheds- og forsvarspolitisk samarbejde i østersøområdet. Det var vigtigt, at de baltiske lande opbyggede forsvar, der kunne markere deres statslige suverænitæt. Men for både Polen og de baltiske lande gjaldt det, set fra dansk og vestlig side, at det var lige så vigtigt, at forsvarsopbygningen skete ud fra vestlige normer for militære organisationers rolle i demokratiske samfund. I de følgende år fik et militært samarbejde med såvel Polen som med de baltiske lande stadig fastere form, ikke mindst i rammen af PfP-programmet, der blev vedtaget i starten af 1994. Udviklingen af det militære samarbejde med østersølandene fjede en ny dimension til det danske internationale engagement og til dansk sikkerheds-, udenrigs- og forsvarspolitik.¹⁰⁴

I forhold til Folketingets debat i november 1992 var situationen og tonen en helt anden i november 1994. Under en udenrigspolitisk debat vedtog Folketinget her med stort flertal en dagsorden, der pålagde regeringen at arbejde for en udvidelse af NATO, at sikre de baltiske lande samme muligheder som de øvrige central- og østeuropæiske lande samt at arbejde for en yderligere styrkelse af PfP-programmet som et led i vejen mod NATO-medlemskab. Såvel regeringen som Folketinget markerede hermed et dansk ønske om at udvide NATO med de central- og østeuropæiske lande. Det skulle så vidt muligt ske i forståelse med Rus-

103 Regeringen *Redegørelse til Folketinget om principper og perspektiver i dansk udenrigspolitik* 1993 s. VIII; Regeringen *Rapporten "Dansk udenrigspolitik på vej mod år 2000"* 1993 s. 131-33; Poul Villaume *Denmark and NATO through 50 Years* 1999 s. 50; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 11; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 442-43, 446 og 491-93; Nikolaj Petersen *Hinsides Den Kolde Krig* 2010 s. 350.

104 Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1993 s. 25; Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 164; Per Carlsen *Ambassadør Per Carlsens bidrag* 2001 s. 107; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 469 og 491-93.

land, men på den anden side skulle de baltiske lande ikke glemmes eller efterlades i en mere udsat position. Danmark havde hermed taget teten blandt fortalere for NATO's udvidelse, særligt hvad angik de baltiske lande. Det var en problemfyldt opgave. De baltiske lande stod svagt som kandidatlande til et medlemskab af NATO; det gjaldt deres sikkerhedsgeografi, deres egen forsvarsevne samt hensynet til Ruslands dybe modvilje mod deres optagelse. Indledningsvis stod Danmark alene med ønsket om at optage de baltiske lande i NATO.¹⁰⁵ Også internt i regeringen var der tydeligvis visse spændinger mellem en fløj omkring forsvarsminister Hans Hækkerup, der pressede på, og en fløj omkring den radikale regeringspartner, der så med skepsis på udviklingen.

Det sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejdes rammer

Danmark indgik i oktober 1993 en aftale med Polen om at samarbejde på det sikkerheds- og forsvarsmæssige område; det blev starten på et stadigt tættere samarbejde, der hurtigt inddrog Tyskland. Og i januar og marts 1994 blev der indgået tilsvarende aftaler om samarbejde på det sikkerheds- og forsvarsmæssige område mellem Danmark og Estland, Letland og Litauen. Også her blev der tale om et stadigt tættere samarbejde. Samarbejdet indebar såvel dansk hjælp til landene som fælles projekter i rammen af PfP-programmet og tog udgangspunkt i landenes historiske og aktuelle situation. For Polens vedkommende var opgaven i høj grad at bygge bro over historiske modsætninger, at sikre et polsk forsvar forankret i demokratiske værdier samt at knytte Polen til det vestlige økonomiske og sikkerhedsmæssige organisationsnetværk. For de baltiske lande startede samarbejdet et helt andet sted. I modsætning til Polen skulle de baltiske landes forsvar opbygges helt fra grunden ligesom mange andre sider af de baltiske landes statslige og samfundsmæssige funktioner. Men også her var opgaven i høj grad at sikre en forsvarsofbygning forankret i demokratiske værdier samt i videst muligt omfang at understøtte landenes tilknytning til det vestlige økonomiske og sikkerhedsmæssige organisationsnetværk. Det blev fra starten et højprofileret mål at opbygge og udsende en baltisk fredsbevarende kapacitet, som kunne danne udgangspunkt for en fremtidig opbygning af militære organisationer, som gav de baltiske lande en ønskelig international synlighed. Men også i muligt omfang at styrke landenes grænseovervågning og suverænitetshævelse. Opbygningen af en egentlig – meget beskeden – baltisk national forsvarsevne var til at begynde med særligt knyttet til opbygningen af hjemmeforsvar, som fyldte meget i de tre baltiske landes forsvarsofbygning i 1990'erne.¹⁰⁶

105 Poul Villaume *Denmark and NATO through 50 Years* 1999 s. 50-51; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 469-70.

106 Aftalen med Letland blev indgået 03.01.1994 i Riga, med Litauen 11.03.1994 i Vilnius og med Estland 30.03.1994 i Tallinn. De er gengivet i Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1994. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1995 s. 201-04. Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 87, 377 og 397-98; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1993 s. 25, 1994 s. 6-9 og 45-47, 1995

Konkret blev vægten lagt på forskellige former for rådgivning og uddannelse af personer på alle niveauer, ikke mindst uddannelse af yngre officerer efter 'uddannelse af uddannere'-princippet. Men også sproguddannelser, 'on-the-job-training', fælles øvelser, udvikling af forsvarskoncepter og donation af materiel og efterhånden også våben. Et særligt kapitel var omfattende uddannelse og udveksling mellem det danske hjemmeværn og frivillige organisationer i de baltiske lande, med henblik på at formidle erfaringer med en frivillig og demokratisk forsvarsorganisation. Endelig var udsendelse af baltiske tropper med danske enheder til Balkan en vigtig del af samarbejdet.

Nok så væsentligt udsendte Danmark i 1994 en forsvarsattaché til de baltiske lande. Det blev oberst Michael H. Clemmesen, der blev akkrediteret ved den danske ambassade i Riga i Letland med ansvar for alle tre baltiske lande, Estland, Letland og Litauen. Clemmesen havde allerede fra starten af 1990'erne knyttet forbindelser i de baltiske lande, og som attaché her i årene fra 1994 til 1998 blev han hurtigt en central drivkraft i udviklingen af det dansk-baltiske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde. I efteråret 1997 blev der oprettet to nye forsvarsattachéembeder i henholdsvis i Vilnius i Litauen og i Tallinn i Estland, mens Clemmesen fortsatte som attaché i Letland, således at der var danske forsvarsattachéer i alle tre lande.¹⁰⁷

Det bilaterale og multilaterale samarbejde i rammen af PfP-programmet, herunder samarbejdet med Danmark, havde stor betydning for de baltiske lande. Langt ind i 1990'erne var der tale om yderst beskedne og relativt isolerede forsvarsmæssige styrker i landene. Samarbejdet åbnede nye muligheder. Eksempelvis satte forsvarsplanlægning i rammen af PfP fokus på kapaciteter, som landene havde behov for at udvikle. Øvelser gav dem mulighed for at øve sammen med NATO-styrker og andre partnere. Og internationale opgaver på Balkan gav dem mulighed for at operere internationalt og for at blive set som gørende en international indsats.¹⁰⁸

s. 25, 35 og 42 og 1996 s. 13; Michael H. Clemmesen *Situationen i Estlands og Letlands væbnede styrker* 1994 s. 200 og 203; C. Barløse *Litauen på vej frem* 1994 s. 207; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 229; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 298-99; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 16-17 og 19; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 469 og 491-94; Per Carlsen *Østersøregionen* 2015 s. 154-56.

107 Forsvarsattachéen i Polen var dog sideakkrediteret til Litauen 1992-1994. Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1997 s. 57-58; C. Barløse *Litauen på vej frem* 1994 s. 204 og 206; Sophie Mathiesen *Når småstaten fører stormagtspolitik* 2001 s. 110-11; Michael Clemmesen *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag* 2001 s. 111-14; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 19; Niels Bo Poulsen og Jeppe Plenge Trautner (red.): *Michael Hesselholt Clemmesen* 2016 s. 15 og 274.

108 Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 301; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 16-17.

Det dansk-tysk-polske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde

Det dansk-polske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde blev som nævnt hurtigt til et tæt dansk-tysk-polsk samarbejde. Målet var at styrke samarbejdet mellem de tre lande samt at forberede og lette Polens optagelse i NATO. I det konkrete militære samarbejde blev venskabsforbindelser mellem en dansk, en tysk og en polsk division hurtigt et fokus. Ved Polens optagelse i NATO i 1999 blev de tre divisioner omdannet til et dansk-tysk-polsk korps, Multinational Corps Northeast (MNC NE), som en del af NATO's hovedforsvarsstyrker. Korpset fik hovedkvarter i Szczecin i Polen. Oprettelsen af korpset blev dels et udtryk for ønsket om en hurtig politisk og militær integration af Polen i NATO, dels for at NATO's 'forsvarslinje' var rykket betydeligt mod øst. Danmark var ikke på samme måde som tidligere en frontlinjestat, men nu en del af NATO's bagland.¹⁰⁹

Det dansk-baltiske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde

Det dansk-baltiske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde i 1990'erne faldt i to overlappende faser: en første fase fra starten af årtiet, hvor det handlede om at skabe forbindelser og samarbejde og derigennem hjælpe landene med opbygningen af demokratisk kontrollerede militære organisationer samt søge de baltiske lande knyttet tættest muligt til det internationale samfund og det internationale organisationsnetværk. Denne fase blev rammen om en række bilaterale projekter mellem Danmark og de enkelte lande. Hertil kom en senere fase, nogle år senere, hvor det i stigende grad handlede om at udvikle partnerskaber omkring større, mere langsigtede multilaterale projekter; større projekter, der dels indebar, at de baltiske lande arbejdede sammen, dels at projektet fik koordineret støtte fra en bredere gruppe af samarbejdslande. Men også at fokus i stigende grad var, i muligt omfang, at opbygge et egentligt forsvar i landene som et udgangspunkt for medlemskab af og integration i NATO.¹¹⁰

Det blev indledningsvis aftalt mellem de nordiske forsvarshefter, at hovedvægten for Danmarks vedkommende skulle lægges på samarbejde med Litauen. Dette blev senere, efter politisk ønske, ændret til et ligeligt samarbejde med alle tre

109 Folketingets gav ved Folketingsbeslutning 15.04.1999 samtykke til korpsets oprettelse. Forsvarskommissionen af 1997 *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 13; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1995 s. 35, 1996 s. 16 og 46 og 1999 s. 41-42 og 46; H.H. Ekmann *Multinational Corps Northeast* 1999 s. 162-69; L.R. Møller *Multinational Corps Northeast* 1999, s. 4-5; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 253-54.

110 Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 87 og s. 178-79 og *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 15-16; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1995 s. 35 og 1996 s. 13; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 229; Michael Clemmesen *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag* 2001 s. 112-15; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 5-6, 15-16, 25 og 31-32.

baltiske lande. Alligevel har det danske samarbejde på flere områder nok været tættest med Litauen.¹¹¹

Såvel samarbejdet som de baltiske landes forsvarsopbygning gennem 1990'erne skete under uhyre vanskelige vilkår. Som en del af den negative arv fra sovjettiden var der enorme økonomiske og sociale problemer i de baltiske lande, hvilket til det yderste begrænsede landenes økonomiske muligheder i forhold til den uhyre vanskelige og omfattende opgave, landene stod over for. Hertil kom den strukturelle arv med mange eksempler på svage administrative systemer og dårlig planlægning. Men også den mentale arv fra sovjettiden, der, trods udtalt forsvarsvilje, måske også rummede en dybereliggende folkelig og politisk skepsis over for nytten af forsvar og modvilje mod militære organisationer og militærtjeneste. På den anden side var det, ikke mindst indledningsvis, næppe alle danske myndigheder og enheder, der prioriterede samarbejdet lige højt, og næppe alle, der var lige effektive i samarbejdet.¹¹² Men nok så meget skete samarbejdet i helt uprøvede rammer og som del af en nærmest uforudsigelig udvikling. Omvendt må man også pege på mange ildsjæle på både baltisk og dansk side, der uden tvivl bar samarbejdet ikke mindst i den indledende fase, indtil det havde fundet en bredere institutionel ramme.

Det dansk-baltiske samarbejde – de små historier

Vender vi blikket og ser på historien i historien, 'jagten' på de små historier og gode museumsgenstande, der som棱smer kan fange den store historie, skal vi tættere på det konkrete forløb. Her træder det tydeligt frem, at både kulturarv og indsamling er konstruktioner, og at indsamling er en proces, der indeholder subjektive valg forstået på den måde, at det er den enkelte museumsinspektør, der vælger, hvilke indsamlingsprojekter, og hermed hypoteser om sammenhænge og perspektiver, der formuleres og gennemføres – og hvilke der fravælges. I virkelighedens verden nok ofte, hvilke muligheder der byder sig til, og hvilke det aldrig lykkes at komme tættere på; i virkelighedens verden er indsamlingsarbejdet meget afhængigt af hjælp fra samarbejdspartnere.

Meget kort kan man sige, at det første konkrete skridt i det dansk-baltiske militære samarbejde blev taget i sommeren og efteråret 1993, hvor et antal litauiske soldater blev uddannet på kurser på henholdsvis Hjemmeværnsskolen, Hærens Sergentskole og Hærens Kampskole, der lavede forskellige kursusforløb rettet

111 Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 229; Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 171-72.

112 Michael H. Clemmesen *Situationen i Estlands og Letlands væbnede styrker* 1994 s. 196-97; C. Barløse *Litauen på vej frem* 1994 s. 205-06; Sophie Mathiesen *Når småstaten fører stormagtspolitik* 2001 s. 69-70; Per Carlsen *Ambassadør Per Carlsens bidrag* 2001 s. 106; Michael Clemmesen *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag* 2001 s. 114; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 298-304.

mod forskellige grupper.¹¹³ Herfra har der været tale om en lang række samarbejdsprojekter samt om donation af militært materiel til de baltiske lande, primært udfaset dansk materiel i form af uniformer, enkeltmandsudrustning, køretøjer etc.¹¹⁴

Tilsvarende kort kan man sige, at Krigsmuseets/Tøjhusmuseets indsamling af kulturarv fra 1990'ernes dansk-baltiske militære samarbejde bl.a. har omfattet eksempler på de uniformer og uniformsmærker, de baltiske soldater brugte i perioden; det centrale i indsamlinger er dog en række personer, museet har indsamlet, som sætter ansigt på forskellige dele af samarbejdet. Her er den enkelte persons historie den lille historie, der kan fortælle den store historie, og som kan gøre den store, komplekse fortælling vedkommende og forståelig; historien om den politiske og sikkerhedsmæssige betydning på længere sigt af dette samarbejde. I det følgende skal de centrale indsamlingsprojekter præsenteres.

BALTBAT og udsendelse af baltiske soldater

Det første større multilaterale projekt blev påbegyndt i 1994. Det indebar, at de baltiske lande i fællesskab skulle opstille en baltisk fredsbevarende bataljon, BALTBAT (Baltic Peacekeeping Battalion). Bataljonen skulle bestå af et infanterikompani fra hvert af de tre lande samt et fælles hovedkvarters- og logistikkompani. Sigtet med opstillingen og uddannelsen af bataljonen var dels det konkrete, at gøre det muligt for de baltiske lande at deltage i internationale fredsbevarende operationer, dels det mere overordnede, at fremme det forsvars- og sikkerhedsmæssige samarbejde mellem de tre lande, lette deres deltagelse i PFP-programmet og bringe de baltiske lande tættere på NATO.¹¹⁵

113 Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1993 s. 25; B.H. Jensen *Nye tider i Hæren* 1993, s. 12-13; B. Hess *Partnerskab for Fred – som det ser ud i praksis* 1994 s. 105-07; A.B. Richter *Uddannelse af litauisk personel* 1994 s. 107-09; C. Bengt *Delingsførerkursus for litauisk officerspersonel* 1994 s. 109-10 og 115-16.

114 Feks.: Forsvarsministeriet *An overview of Danish defence co-operation with Partners* januar 1999, december 1999, november 2000 og marts 2002.

115 Om BALTBAT: Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1994. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1995 s. 220-24; Forsvarskommissionen af 1997 *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 13; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1994 s. 9-10, 46, 49, 51 og 55, 1995 s. 46, 1996 s. 16-17 og 46, 1998 s. 72, 1999 s. 49, 2000 s. 81, 2001 s. 52 og 2002 s. 51; Forsvarsministeriet *The BALTBAT-Projekt. Documentation from the Danish Ministry of Defence* 1997; Forsvarsministeriet *An overview of Danish defence co-operation with Partners* januar 1999 s.7-8, december 1999 s. 10-11, november 2000 s.7-8 og marts 2002 s. 8-9; Hærens Operative Kommando *BALTBAT – opbygning og status* 1997 s. 1-4; Kristian Pihl Lorentzen m.fl. *Nøgleordene i Baltikum er fleksibilitet og tålmodighed* 1999 s. 24-27; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 229-30; Kristian Pihl Lorentzen *Her har udtrykket "ud over stepperne" reel mening* 2000 s. 22-23; Sophie Mathiesen *Når småstaten fører stormagtspolitik* 2001 s. 75-77; Per Carlsen *Ambassadør Per Carlsens bidrag* 2001 s. 107-08; Kristian Pihl Lorentzen *Synlige fremskridt i Baltikum* 2001 s. 13-14; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 301; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 20-21 og 24; Per Carlsen *Østersøregionen* 2015 s. 155-56.

Danmark deltog meget aktivt i formuleringen af projektet og blev dets koordinerende nation, mens Letland blev dets værtsnation. Der blev under dansk formandskab etableret en projektorganisation med både et politisk og et militært niveau; en projektorganisation, som fik en central koordinerende rolle både mellem de baltiske lande og mellem dem og partnerlandene. Projektets Memorandum of Understanding blev underskrevet i København i september 1994 af Danmark, Estland, Finland, Letland, Litauen, Norge, Sverige og Storbritannien.

BALTBAT fik hovedkvarter i Adazi nordøst for Riga i Letland, med de tre kompagnier i hvert sit nationale træningscenter. Hertil blev der knyttet en nordisk-britisk uddannelsesstøttegruppe, BALTBAT Training Team. Opstillingen og uddannelsen af bataljonen 1995 til 1997, omfattede bl.a. uddannelse af befalingsmænd på kurser i de nordiske lande og grundlæggende militær og fredsbevarende uddannelse af de tre infanterikompagnier, samt udsendelse af dem sammen med nordiske styrker til internationale opgaver; det litauiske kompagni, LITCOY, blev således uddannet ved Prinsens Livregiment i Danmark og udsendt med den danske IFOR-styrke. Uddannelsen blev afsluttet med en øvelsesrække i sidste del af 1997, hvorefter BALTBAT var operativ som fredsbevarende bataljon. I foråret 1997 blev det besluttet, at BALTBAT fra 1998 tillige skulle uddannes til en egentlig infanteribataljon inden for en brigadestruktur. BALTBAT var operativ som infanteribataljon i 2000 efter endnu en øvelsesrække.

BALTBAT-projektet var tæt sammenknyttet med et dansk-baltisk bilateralt projekt, nemlig udsendelsen af baltiske soldater sammen med danske til internationale opgaver. I marts 1994 indgik forsvarsminister Hans Hækkerup og hans litauiske kollega en aftale om at lade en litauisk deling indgå i den danske FN-bataljon i Kroatien, for at støtte uddannelsen af fredsbevarende styrker i Litauen. Den litauiske deling blev udsendt i august 1994 efter et forudgående uddannelsesforløb, der indebar, at en dansk enhed aflagde besøg i Litauen for at gennemføre uddannelse og øvelser i fredsbevarende opgaver med de litauiske soldater. Derefter fulgte en kortere uddannelse og øvelse i Danmark ved det danske kompagni, som delingen skulle indgå i. Efterfølgende har enheder fra alle tre baltiske lande indgået i de udsendte danske styrker efter forudgående koncentreret uddannelse og øvelse i Danmark af typisk to-tre måneders varighed. Det gælder både ved FN-styrken i Kosovo, ved IFOR/SFOR-styrken i Bosnien og ved KFOR-styrken i Kosovo, ligesom det senere også har været udsendte baltiske soldater til de danske styrker i Irak og Afghanistan.¹¹⁶

116 Om udsendelse af baltiske soldater: Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 87 og *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 16; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1994 s. 11, 16, 52-53 og 60, 1995 s. 4, 14-15 og 25, 1996 s. 13-14, 16-17, 32 og 46, 1997 s. 44, 1998 s. 72, 2000 s. 24 og 67, 2001 s. 20, 2002 s. 20, 22 og 42 og 2003 s. 11, 20 og 30; Hærens Operative Kommando *Litauisk infanterikompagni uddannes i Danmark* 1996 s. 1; Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste *Hæren klæder baltere på til fredsmissioner* 1998 s. 6; Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste *Baltiske soldater klar til indsats i Bosnien* 1998 s. 2-4; Hærens Operative Kommando *Profile of a success* 1998 s. 4; Kristian Pihl Lorentzen *Synlige fremskridt i Baltikum* 2001

I alt blev der fra efteråret 1994 til efteråret 1996 udsendt ni baltiske delinger med den danske FN-styrke i Kroatien og IFOR-styrke i Bosnien. Fra efteråret 1996 skete udsendelsen i enheder af kompagnistørrelse, og fra efteråret 1998 til foråret 2000 blev der udsendt tre større baltiske kontingenter med et kompagni som kerne samt elementer til den danske bataljon, NORDPOL-brigaden og det danske logistikelement. Hvert af disse baltiske kontingenter var på godt 200 mand og udgjorde omkring en tredjedel af den danske udsendte styrke. Herefter udsendte de baltiske lande i en årrække på skift en let spejdereskadron til den danske SFOR- og senere KFOR-styrke. Der blev i alt uddannet og udsendt mere end 2000 baltiske soldater til Balkan sammen med danske enheder.

En række af Hærens regimenter og skoler deltog i uddannelsen af de baltiske soldater i Danmark og i de baltiske lande, men fra 1996 blev uddannelsen af baltiske soldater i Danmark i høj grad koncentreret ved Prinsens Livregiment i Viborg/Skive, der prioriterede opgaven meget højt; ikke mindst regimentschefen oberst Jens Christian Lund, der blev en af samarbejdets ildsjæle.¹¹⁷

Udsendelsen af baltiske enheder var nøje koordineret med uddannelsen af BALTBAT. Fra efteråret 1994 til efteråret 1996 blev der som nævnt udsendt i alt ni delinger som et led i BALTBAT's grundlæggende militære uddannelse og uddannelse som fredsbevarende bataljon. I efteråret 1996 blev der taget et nyt skridt, idet de tre kompagnier i BALTBAT blev udsendt i kompagniramme, sammen med styrker fra Danmark, Norge og Sverige, til fredsbevarende operationer i Bosnien og i Libanon: Det litauiske kompagni (LITCOY) og det lettiske kompagni (LATCOY) med henholdsvis den danske og den svenske IFOR-styrke i Bosnien, og det estiske kompagni (ESTCOY) med en norsk FN-styrke til Libanon.

Fra foråret 1997 til efteråret 1998 blev der igen udsendt ni delinger, nu samlet tre og tre i tre fællesbaltiske kompagnier (BALTPLADET), men stadig indsat i delingsramme som et led i den videre uddannelse af bataljonen. Og fra efteråret 1998 til foråret 2000 skete udsendelsen som baltiske kontingenter med et af de tre baltiske kompagnier som kerne samt elementer til den danske bataljon, NORDPOL-brigaden og det danske logistikelement.

BALTBAT-projektet blev model for tre større multilaterale samarbejdsprojekter, der blev sat i gang i 1996-1997. De to af projekterne drejede sig om opbygningen af henholdsvis et baltisk flådesamarbejde og et baltisk regionalt luftrumsovervågningsnetværk, mens det tredje drejede sig om oprettelsen af et fælles baltisk forsvarsakademi.

s. 14; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 301; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 24; Hans Hækkerup *På skansen* 2002 s. 54-55; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 494.

117 Se f.eks.: Mads Stenstrup *Kassen smækket i for forsvarssamarbejde* 26.04.2002; Christian Brøndum *Elefanten forlader glasbutikken* 23.03.2005. Oberst Jens Christian Lund var regimentschef fra 1995 til 2005.

Det baltiske flådesamarbejde indebar opbygningen af en fælles baltisk mine-rydningseskadre, BALTRON (Baltic Naval Squadron). Her blev Tyskland koordinerende nation, og Estland værtsnation. BALTRON højste kommando i 1998. Danmark støttede aktivt projektet med materieldonationer, uddannelse og rådgivning, bl.a. ved donation af inspektionsskibet Beskytteren til Estland i 2000, hvor det blev skoleskib for de baltiske lande. Donationen var en del af et større samarbejdsprojekt, der ud over skibet bl.a. omfattede uddannelse og øvelse.¹¹⁸

Det fælles baltiske regionale lufrumsovervågningsnetværk, BALTNET (Baltic Air Surveillance Network), indebar et samarbejde mellem civile og militære myndigheder i de baltiske lande efter samme retningslinjer som i NATO-landene. Dette projekt fik Norge som koordinerende nation og Litauen som værtsnation. Netværket blev operativt i 2000 ved åbningen af et regionalt luftovervågnings- og kontrolcenter i Litauen. Danmark støttede aktivt projektet med kommunikationsudstyr samt uddannelse og rådgivning.

Endelig fulgte oprettelsen af fællesbaltisk forsvarsakademi, BALTDEFCOL (Baltic Defence College) i 1997. Akademiet skulle gennemføre videregående stabsuddannelser for de tre baltiske landes militære styrker, men nok så meget skulle det som hjertet i hele genopbygningsprocessen pumpe officerer med uddannelse og indsigt på internationalt niveau og bygget på demokratiske værdier ud i de militære styrker.¹¹⁹

Danmark deltog meget aktivt i oprettelsen af det baltiske forsvarsakademi. En central drivkraft i oprettelsen var den danske forsvarsattaché i de baltiske lande, brigadegeneral Michael Clemmesen, der også blev akademiets første chef. Den endelige beslutning blev taget i 1998, og der blev også her etableret en projektororganisation; her med Sverige som koordinerende nation og Estland som værtsnation. Det baltiske forsvarsakademi blev indviet i Tartu i Estland året efter, hvor også det første elevhold mødte til uddannelse. Akademiet fik en international lærerstab, med et pænt dansk lærerbidrag. Clemmesen var chef fra 1998 til 2004, hvor han overdrog kommandoen til en litauisk brigadegeneral. Han kom mere end nogen til at præge akademiet og blev dermed en helt central del af den baltiske forsvarsopbygning, bl.a. som grundlægger og mangeårig redaktør af tidsskriftet *Baltic Defence Review* på det nyoprettede Baltic Defence College.

118 Om BALTRON og BALTNET: Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 87 og *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 13 og 17-18; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1998 s. 63 og 67, 2000 s. 73 og 2001 s. 51; Ulrik Høy-Petersen *Det maritime østsamarbejde* 1997 s. 495-96; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 236; Sophie Mathiesen *Når småstaten fører stormagtspolitik* 2001 s. 77; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 21 og 31.

119 Om BALTDEFCOL: Forsvarskommissionen af 1997 *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 13; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 1997 s. 49 og 76, 1998 s. 61 og 63, 1999 s. 76 og 2004 s. 44; Michael H. Clemmesen *BALTDEFCOL – det baltiske forsvarsakademi* 1998 s. 224-27; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 236; Sophie Mathiesen *Når småstaten fører stormagtspolitik* 2001 s. 111; Michael Clemmesen *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag* 2001 s. 115-16; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 21-22; Niels Bo Poulsen og Jeppe Plenge Trautner (red.): *Michael Hesselholt Clemmesen* 2016 s. 15 og 274.

Baltiske soldater under uddannelse ved Prinsens Livregiment i 1998 inden udsendelse til Bosnien.
(Foto: Krigsmuseet, Prinsens Livregiment 1998).

Fra slutningen af 1990'erne var det bestræbelsen i stigende grad at overdrage ejerskabet og ledelsen af de multilaterale samarbejdsprojekter til de baltiske lande og sideløbende nedtrappe partnerlandenes deltagelse.¹²⁰ I 2002 overgik ledelsen af BALTBAT-projektet til de baltiske lande. Dansk forsvar lagde mange ressourcer i projektet samt i uddannelsen og udsendelsen af baltiske soldater til deltagelse i fredsbevarende operationer, ligesom BALTBAT projektet fik støtte fra en række vestlige lande. Her spillede Danmark en central rolle som koordinator mellem de andre støttende lande bl.a. med hensyn til materieldonationer.

Oversergent Henning Sloth Andersen og lettisk sergent Armands Loginovs

Det er museets hypotese, at BALTBAT-projektet og udsendelsen af baltiske soldater sammen med danske har været en væsentlig del af det dansk-baltiske militære samarbejde, samt at det har haft stor betydning for de baltiske lande. Både indadtil i forhold til deres samarbejde og forsvarsopbygning og udadtil, hvor det inter-

¹²⁰ Forsvarsministeriet *An overview of Danish defence co-operation with Partners* november 2000 s. 3 og marts 2002 s. 3-4; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 31-32.

nationalt har sendt signaler om balternes vilje og evne til at bidrage, og givet de baltiske lande en mere markant profil i forhold til NATO-medlemskab. Men også, at udsendelsen af baltiske soldater har været et velkomment tilskud til dansk forsvar, der i perioder har været meget hårdt presset af hyppige udsendelser. Det er vigtigt her at understrege, at denne hypotese formodentligt ikke udtrykker den hele og fulde 'sandhed' om BALTBAT-projektet og udsendelsen af baltiske soldater. Her mangler der endnu megen historieforskning og -skrivning, der kan tegne et dybere og mere nuanceret billede, såvel af denne del som af hele samarbejdets konkrete militære side. Det gælder for alle indsamlingsprojekterne.

Den lille historie, der skal indfange den store historie, tegnes her af to personer, oversergent Henning Sloth Andersen og lettisk sergent Armands Loginovs.

Henning Sloth Andersen er født i 1944 i Nørresundby. Han blev indkaldt til Prinsens Livregiment i 1963 og var tjenstgørende sergent, senere oversergent, ved regimentet til 1972. Herefter tjeneste i reserven ved forskellige mobiliseringsenheder, der skulle opstilles af regimentet. Sloth Andersen var en ledende kraft i opstillingen af et felthospital på Holstebro Kaserne under Golf-krigen i 1991. I starten af 1996 blev Sloth Andersen bedt om at deltage i Prinsens Livregiments uddannelse af baltiske soldater; konkret at uddanne forsyningsbefalingsmanden ved det litauiske BALTBAT-kompagni, LITCOY, der efter endt uddannelse ved regimentet skulle udsendes som samlet kompagni til den danske IFOR-styrke i Bosnien i efteråret 1996. Under uddannelsesforløbet blev han bedt om også at tage med kompagniet til Bosnien som forbindelsesofficer og logistisk rådgiver under udsendelsen, hvilket han gjorde. Herefter deltog Henning Sloth Andersen løbende i uddannelsen af baltiske enheder ved Prinsens Livregiment og blev udsendt som forbindelsesofficer og rådgiver med flere af kompagnierne; i alt fire halvårige udsendelser med baltiske enheder i årene 1996-2000. Han afgik fra Hæren i 2004, da han nåede forswarets aldersgrænse på dengang 60 år. Henning Sloth Andersen har modtaget mange anerkendelser for sin indsats og beskriver selv uddannelsesarbejdet og udsendelserne samt mødet med de baltiske soldater som en god oplevelse: *"Det var en stor udfordring, med et stort ansvar, som blev gjort meget lettere på grund af den positive indstilling fra de baltiske styrker og den danske ledelse. Jeg oplevede det som god tid, hvor man fik mange gode venner og oplevelser."* Samarbejdet fungerede ganske udmærket uden nævneværdige problemer takket være gode og dygtige baltiske befalingsmænd, fremhæver han.

Henning Sloth Andersen blev 'indsamlet' til museet i 1998 i form af en komplet tjenesteuniform, brugt under uddannelse og udsendelse. Han sætter ansigt på den første fase af samarbejdet samt på uddannelsen af baltiske soldater i Danmark gennem 1990'erne, hvor mere end to tusinde soldater blev uddannet, og udsendelsen af baltiske enheder som en del af udsendte danske styrker, hvor baltiske enheder udgjorde en voksende del af den udsendte styrke.¹²¹

¹²¹ Tøjhusmuseet, IND-sag 025-1998.

Henning Sloth Andersen udsendt til Bosnien med en af de baltiske enheder i slutningen af 1990'erne.
(Foto: Krigsmuseet, Henning Sloth Andersen).

Armands Loginovs ved hjemsendelsesparaden for BALTPLADET 3 (Baltic Platoon Detachment) ved Prinsens Livregiment i Viborg 1998.
(Foto: Krigsmuseet, Jens Ole Christensen 1998).

Armands Loginovs er født i 1972 i Liepaja i Letland (i det daværende Sovjet). Han blev i 1991 optaget i den lettiske hær og i 1995 i den lettiske del af den baltiske fredsbevarende bataljon, BALTBAT. Loginovs var i 1996-1997 udsendt til Bosnien med det lettiske kompagni, LITCOY, som en del af den svenske IFOR-styrke. Og i 1998 var han udsendt til Bosnien med det fællesbaltiske kompagni BALTPLADET 3 som en del af den danske SFOR-styrke. Her var han gruppefører, sergent, i den lettiske deling. Efterfølgende har han bl.a. været udsendt i 1999-2000 til Bosnien med det fælles baltiske kontingent BALTCOY 3 som en del af den danske SFOR-styrke.

Armands Loginovs blev 'indsamlet' til museet i 1998 i form af en komplet kampuniform med udrustning brugt under uddannelse og udsendelse. Han sætter ligeledes ansigt på uddannelsen og udsendelsen af baltiske soldater gennem 1990'erne, men også på BALTBAT-projektet og opbygningen af den baltiske fredsbevarende bataljon og de baltiske landes internationale indsats.¹²²

Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande

Opbygning af hjemmeværnsorganisationer fyldte meget i de tre baltiske landes ganske beskedne forsvarsopbygning, og i landenes begyndende opbygning af en national forsvarsevne, i 1990'erne. Opbygning af hjemmeværnsorganisationer var et område, hvor det danske hjemmeværn kunne tilbyde megen viden, erfaring og støtte, ikke mindst omkring opbygnings demokratiske side. Ved siden af den militære side af opbygningen har Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande i høj grad også omfattet en 'civil' side bestående af orientering og rådgivning om danske og vestlige forhold, både hjemmeværnsrelaterede og samfundsmæssige, den danske demokratiske model og parlamentarisk kontrol med det danske forsvar, bl.a. illustreret gennem en række besøg i Folketinget. Opgaven var yderst vanskelig, dels af økonomiske og strukturelle årsager, dels fordi de frivillige forsvarsorganisationer i de baltiske lande var komplekse og ikke alle helt uproblematisk størrelser.¹²³

Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande begyndte i 1993. Efter forudgående politisk godkendelse blev det aftalt, at det danske og det litauiske hjemmeværn skulle begynde et uddannelsesmæssigt samarbejde, og der blev inviteret 20 litauiske hjemmeværnsofficerer til ledelses-, førings- og instruktøruddannelse

¹²² Tøjhusmuseet, IND-sag 024-1998.

¹²³ Om Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande: Udvalget af 5. maj 1995 vedrørende hjemmeværnets fremtidige virke *Beretning* 1995 s. 104; Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 87, 377 og 397-98, *Bilagsbind 1 til beretning 1998 bilag 3* s. 16-17 og *Bilagsbind 2 til beretning 1998 bilag 46* s. 2-5; Michael H. Clemmesen *Situationen i Estlands og Letlands væbnede styrker* 1994 s. 196, 198, 200 og 203; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 298-99; Steen W.B. Wollenberg *Hjemmeværnsskolen i perioden 01 JUL 1999 – 31 AUG 2005* 2009 s. 146-49; Jens Koefoed *Hjemmeværnsskolen som krumtap i hjemmeværnets udenrigspolitiske samarbejde* 2009 s. 168-78; Hjemmeværnet *Hjemmeværnet og Baltikum* 2016 s. 5-9.

på Hjemmeværnsskolen i Danmark, efterfulgt af tilsvarende projekter sammen med Estland og Letland. De første uddannelser på Hjemmeværnsskolen var ganske improviserede, og de første år gik meget med gensidige besøg og fact-finding. Men samarbejdet med de baltiske landes hjemmeværn blev i de kommende år en stor og vigtig opgave for det danske hjemmeværn med en betydelig uddannelse af baltiske ledere og undervisere.

Sigtet med samarbejdet var fra starten at støtte genopbygningen af de baltiske landes hjemmeværn og sikre en forsvarsopbygning på et demokratisk grundlag med en satsning på ledelse og uddannelse som den bedst farbare vej til at understøtte demokratiseringen. Konkret blev der bl.a. gennemført en række besøg og genbesøg i de baltiske lande og Danmark samt gennemført ledelses-, førings- og instruktøruddannelse af baltiske hjemmeværnssoldater i Danmark, således at de efterfølgende kunne etablere hjemmeværnsuddannelser i deres hjemlande.

Hjemmeværnsskolen i Nymindesgab var i høj grad drivkraft i samarbejdet, og i starten var skolen også den fysiske ramme herfor, men i takt med et stigende elevtal blev stadig mere af uddannelsen flyttet til de baltiske lande. I samme takt blev der i arbejdet inddraget undervisere fra skolens frivillige stab af instruktører. I løbet af et par år fik skolen etableret en gruppe af tolke, som viste sig meget væsentlig for uddannelsen. Det langsigtede mål med Hjemmeværnsskolens uddannelse var, at de baltiske lande skulle blive selv bærende på de forskellige uddannelsesområder, således at skolens indsats i stigende grad skulle udmøntes som konsulentbistand. Det skete efter en model, hvor Hjemmeværnsskolen i det første trin var kursusleder og instruktør, mens eleverne fra de baltiske lande var elever. I andet trin overtog baltiske hjemmeværnssoldater instruktørrollen og i det tredje trin alle rollerne.

De baltiske lande tog den danske hjemmeværnsmodel til sig i forskellig grad, hvor særligt det estiske hjemmeværn blev opbygget med det danske som forbillede, både som organisation og med hensyn til uddannelsessystem, mens udviklingen i Letland og Litauen gik i en anden retning.

Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande fik, som det militære samarbejde generelt, i den senere fase også mere fokus på større og langsigtede projekter, hvor landene i højere grad skulle analysere deres behov og formulere mål for forsvarsopbygningen. Det stillede krav om en mere langsigtet planlægning i de baltiske hjemmeværnsledelser. Som et led heri blev det i 2001 aftalt, at det danske hjemmeværn skulle udsende en officer som rådgiver for den estiske hjemmeværnschef og som dansk rådgiver for samarbejde med de baltiske lande generelt. En central opgave blev at rådgive det estiske hjemmeværn omkring at oprette en hjemmeværnsskole, som efter estisk ønske skulle have den danske hjemmeværnsskole som forbillede. Valget som rådgiver faldt på kommandørkaptajn Jens Koefoed på Hjemmeværnsskolen, der havde deltaget i skolens og hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande helt fra starten i 1993. Koefoed skulle indledningsvis udstationeres i Tallinn et år, hvilket dog blev til i alt fire år, indtil han blev pensioneret i 2005. Herefter blev han ansat som rådgiver for chefen for

Det dansk-baltiske hjemmeværnssamarbejde. Dansk instruktør med tolk underviser på et kompagnichef-kursus i Litauen.
(Foto, Krigsmuseet, Hjemmeværnet).

det estiske hjemmeværn og fungerede i en lang årrække forsat som rådgiver. Den estiske hjemmeværnsskole blev opbygget med dansk støtte, og med Jens Koefoed som en central kraft i opbygningen, og taget i brug i 2002. Den blev et kraftcenter i det estiske hjemmeværn.

Kommandørkaptajn Jens Koefoed

Det er museets hypotese, at det danske hjemmeværns samarbejde med de baltiske lande, særligt Estland, har været en væsentlig del af det dansk-baltiske militære samarbejde og var en meget vigtig forudsætning for opbygningen af hjemmeværnsorganisationer der samt ikke mindst en vigtig forudsætning for opbygningens demokratiske side. Den lille historie, der skal indfange den store historie, tegnes her af kommandørkaptajn Jens Koefoed.

Jens Koefoed er født i 1945 i Ebeltøft. Han blev fra 1962 til 1969 uddannet som styrmand og skibsfører, til søs og på skole, og sejlede nogle år. I 1969 blev han indkaldt til Søværnet som værnepligtig og blev uddannet som reserveofficer. Herefter ansat i Søværnet, hvorfra han i 1976 valgte at skifte til Hjemmeværnet, og hvor han var tjenstgørende frem til sin pension i 2005; det meste af tiden ved Hjemmeværnsskolen i Slipshavn og Nymindesgab i en række lærer- og chefstillinger, 1999-2001 som stabschef ved skolen. Jens Koefoed var en drivkraft i Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande, bl.a. uddannelsen af baltiske elever

ved Hjemmeværnsskolen og senere i de baltiske lande, helt fra samarbejdets start i 1993. Mødet med de første baltiske elever på Hjemmeværnsskolen i Nymindesgade gjorde et stort personligt indtryk på ham som på de øvrige danske deltagere. Han var som nævnt 2001-2005 udstationeret i Estland som rådgiver for chefen for det estiske hjemmeværn, bl.a. som en central kraft i opbygningen af den estiske hjemmeværnsskole samt som dansk rådgiver for samarbejdet med de baltiske lande generelt. Han er udmærket med en lang række høje estiske ordner og medaljer som synligt udtryk for estisk påskønnelse af hans indsats. Og han fortsatte efter sin pension i 2005, på frivillig basis, i en meget lang årrække som rådgiver for chefen for det estiske hjemmeværn.¹²⁴

Jens Koefoed blev 'indsamlet' til museet i 2018 i form af en komplet tjenestuniform brugt som rådgiver for chefen for det estiske hjemmeværn. Han sætter ansigt på Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande samt bestræbelser på at sikre en demokratisk forsvarsopbygning i landene og på at søge de baltiske lande knyttet tættest muligt til det internationale samfund og det internationale organisationsnetværk. Han blev i 2018 interviewet af museet. På spørgsmålet om, hvorfor han blev involveret i Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande, svarede Jens Koefoed, at det *"... var jo, fordi jeg var chef for uddannelse i Hjemmeværnet, så det gav sig selv. Og så syntes jeg, at det var værd at bruge nogle kalorier på, og det var interessant. Det er også interessant med hele historien i de baltiske lande. Jeg kan få tårer i øjnene og gråd i stemmen, når man tænker på, hvor dårligt de er blevet behandlet af russerne. De er jo lande, der er blevet totalt voldtaget på mange forskellige måder, og alligevel så har de en kæmpe fædrelandskærlighed og stolthed, som er helt unik, som man godt kunne bruge lidt af herhjemme en gang imellem. Og det synes jeg er værd at kæmpe for."*

LITART og baltisk forsvarsopbygning

Det dansk-baltiske militære samarbejde var i den første del af 1990'erne i høj grad rettet mod at opbygge en baltisk international fredsbevarende kapacitet, og herigennem at lette deres deltagelse i PfP-programmet og bringe de baltiske lande tættere på NATO. Derimod var det kun i begrænset omfang rettet mod opbygningen af en baltisk forsvarsevne. På trods af landenes yderst vanskelige situation begyndte en opbygning heraf dog i det små at tage form i løbet af 1990'erne. I den danske regering var der ikke enighed om, hvor langt man skulle gå på dette område, men Forsvarskommissionen af 1997 foreslog i sin beretning i 1998 at rette samarbejdet med de baltiske lande mod en bredere støtte til at opbygge deres forsvarsevne, bl.a. i form af uddannelse og donation af våben. Kommissionen pegede på, at de baltiske lande havde udviklet deres forsvarspolitik, samt at de nød støtte i form af bl.a. andet uddannelses- og øvelsesbistand fra især de større sam-

¹²⁴ Tøjhusmuseet, IND-sag 066-2018.

arbejdslande.¹²⁵ Det var næppe et tilfældigt forslag, men formodentligt nærmere en tanke sået af forsvarsminister Hans Hækkerup og ministerielle embedsmænd, der gerne ville tage endnu et skridt i samarbejdet. Det blev også linjen i det dansk-baltiske samarbejde fra slutningen af 1990'erne, i takt med intensiverede forhandlinger mellem NATO-landene om en mulig udvidelse med central- og østeuropæiske lande. Her kom de baltiske landes nationale forsvarsevne i stigende grad i fokus som et af kriterierne for optagelse.

Estland, Letland og Litauen blev i løbet af 1990'erne optaget i en række internationale organisationer, men tilbage stod de to 'tunge', NATO og EU. I begge sammenhænge pressede Danmark vedvarende og kraftigt på. På NATO-topmødet i Madrid i juli 1997 åbnede NATO principielt døren for nye medlemmer blandt de central- og østeuropæiske lande og udpegede Polen, Tjekkiet og Ungarn som de første. Det blev dog påpeget, ikke mindst på dansk foranledning, at de tre lande skulle være de første i en række af nye medlemmer. NATO-landene anerkendte de baltiske landes fremskridt i retning af større stabilitet og samarbejde. Samtidigt blev det besluttet at forstærke PfP-programmet som et led i udvidelsesprocessen, og landenes 'selvforsvarsevne' kom i fokus som en parameter i processen. Et nyt skridt blev taget på NATO's jubilæums-topmøde i Washington i april 1999, hvor der blev vedtaget en Membership Action Plan for syv nye ansøgerlande. De baltiske lande blev her anerkendt som mulige medlemmer.¹²⁶

Det nok mest markante udtryk for den nye dimension i samarbejdet i slutningen af 1990'erne, udviklingen af de baltiske landes nationale forsvarsevne, var det dansk-litauiske bilaterale projekt omkring opstilling og uddannelse af en litauisk artilleriafdeling, LITART-projektet, fra 1999 til 2005. Det var samtidigt et af de største samarbejdsprojekter i perioden. Dets udgangspunkt var en donation af artillerimateriel i form af 72 komplet udrustede 105 mm-haubitser, der oprindeligt var leveret til Danmark som amerikansk våbenhjælp. Hertil kom en 'pakke' med moderne ildledelsesudstyr, værktøj, reservedele, store mængder ammunition og mere end hundrede køretøjer samt omfattende uddannelse og øvelse, bl.a. i Danmark. Materiellet blev overdraget i efteråret 2002, og uddannelsen støttet af et dansk training team. Afdelingen blev operativ omkring årsskiftet 2004/2005.¹²⁷

125 Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 23-24 og s. 87-90 og *Bilagsbind 1 til beretning* 1998 bilag 3 s. 17-18; Michael Clemmesen *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag* 2001 s. 115; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 301; Hans Hækkerup *På skansen* 2002 s. 70.

126 Forsvarskommissionen af 1997 *Beretning* 1998 s. 77; Jørgen Lyng m.fl. *Ved Forenede Kræfter* 2000 s. 237; Nikolaj Petersen *Tilbage til Baltikum* 2000 s. 162-63; Michael H. Clemmesen *Baltikum på vej ind i NATO* 2002 s. 303-04; Nikolaj Petersen *Europæisk og globalt engagement* 2006 s. 470-71, 491-92 og 532-35.

127 Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 2001 s. 33 og 51; G. Naeve *De gamle 105'ere på vej mod nye mål* 2001 s. 20-22; Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines* 2002 s. 31; K. Kisbye *Donation af artilleri til Litauen* 2002 s. 18-21; Ministry of National Defence, Republic of Lithuania *Artillery Battalion project successfully completed* 19.01.2005.

I 2003 påbegyndte Danmark et samarbejde med henholdsvis Estland, Letland og Litauen om etableringen af brigadestrukturer i landene. Som et led i dette samarbejde blev der over en årrække udstationeret en dansk træningsstab i de baltiske lande, Danish Advisory and Training Staff (DATS). I forlængelse af dette samarbejde knyttede Litauen i 2006 sin infanteribrigade til Danske Division som en af divisionens brigader. Samarbejdet omfattede bl.a. deltagelse i øvelser, arbejde i divisionsstaben og udstationering af litauiske officerer i Danmark.¹²⁸

Litauisk stabssergent Valdas Motiejunas

Det er museets hypotese, at LITART-projektet og den danske støtte til opbygningen af en baltisk forsvarskapacitet har været en væsentlig del af det dansk-baltiske militære samarbejde, samt at det har haft stor betydning for de baltiske lande, også udadtil, hvor det sandsynligvis har bidraget til at give de baltiske lande en

Uddannelse af soldater fra den litauiske artilleriafdeling (LITART-projektet) i Danmark. Skarpskydning i Boris juli 2002. (Foto, Forsvarsgalleriet, Hæren 2002).

¹²⁸ Forsvarskommissionen af 2008 *Beretning* 2009 s. 133; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 2003 s. 37, 2005 s. 10 og 2006 s. 13 og 60; Lasse Harkjær *Rådgivning som eksport til Baltikum* 2004 s. 23.

mere markant profil i forhold til NATO-medlemskab. Den lille historie, der skal indfange den store historie, tegnes her af Litauisk stabssergent Valdas Motiejunas.

Valdas Motiejunas er født 1972 i Vilnius i Litauen (i det daværende Sovjet). Han deltog som stabssergent i opbygningen af den litauiske artilleriafdeling som et led i LITART-projektet. Var i efteråret 2002 til uddannelse ved Kongens Artilleriregiment i Sjælsmark i Nordsjælland med afdelingens nøglepersonel.

Valdas Motiejunas blev 'indsamlet' til museet i 2002 i form af en komplet tjenesteuniform brugt under uddannelsen. Han sætter ansigt på den senere fase i samarbejdet med opbygning af en baltisk forsvarsevne og bestræbelserne på at opnå NATO-medlemskab som pejlemærker. Og på et af de største samarbejdsprojekter.¹²⁹

NATO's Air Policing i de baltiske lande

Oven på de baltiske landes medlemskab af NATO i 2004 fik det dansk-baltiske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde en helt ny ramme som et samarbejde mellem alliancepartnere. Støtteprojekterne hørte gradvis op, men samarbejdet er fortsat på en række punkter. Artiklen skal her rundes af med nogle enkelte nedslag i det dansk-baltiske militære samarbejde efter 2004, der i høj grad perspektiverer 1990'ernes samarbejde – og som danner et muligt udgangspunkt for museets kommende indsamlingsarbejde.

NATO blev i 2004 udvidet med syv nye medlemslande, bl.a. de baltiske lande, og som følge heraf blev også alliancens luftrum udvidet betydeligt. Da bl.a. de baltiske lande ikke rådede over flystyrker, der kunne varetage suverænitetshåndhævelse og afvisningsberedskab som led i NATO's integrerede luftforsvar, løste og løser Nato-landene i fællesskab opgaven. Det danske flyvevåben har siden 2004 deltaget i NATO's Air Policing i luftrummet over de baltiske lande, med jævnlig udsendelse af danske F-16 fly med støtte og logistik. De danske fly har primært opereret fra den litauiske flyvestation ved byen Siauliai i det nordlige Litauen, hvorfra de dagligt har gennemført patruljeringer i luftrummet og opretholdt et afvisningsberedskab.¹³⁰

NATO enhanced Forward Presence i de baltiske lande og Polen

Rusland inter文enerede meget hårdhændet i Ukraine i foråret 2014 med militær støtte til russisktalende mindretals forsøg på at indlemme ukrainske grænseegne i Rusland og ikke mindst den russiske erobring af den ukrainske halvø Krim.

¹²⁹ Tøjhusmuseet, IND-sag 024-2002.

¹³⁰ Folketingsbeslutning B 210 af 12. maj 2004 om dansk styrkebidrag til NATO's håndhævelse af suveræniteten i luftrummet over Estland, Letland og Litauen som led i NATO's integrerede luftforsvar; Forsvarsministeren *Årlig redegørelse* 2004 s. 13, 19-20, 26 og 33; Forsvarsministeriet *Regeringen støtter med kampfly over Baltikum* 15.03.2011; Forsvarsministeriet *Indsatsen: Air policing i Baltikum* 10.01.2020; Forsvarskommandoen *F16-bidrag tilbage i Danmark* 03.01.2020.

Forholdet mellem de vestlige lande og NATO på den ene side og Rusland på den anden blev yderst spændt, og udviklingen skabte en helt ny politisk og sikkerhedsmæssig dagsorden. I østersøområdet har yderligere en række russiske magtdemonstrationer vakt dyb bekymring i de baltiske lande, der ligesom Ukraine rummer russiske mindretal, samt i områdets øvrige lande – inklusive Danmark. Det nye trusselsbillede har ført til, at NATO-landene er rykket tættere sammen og er rykket frem til støtte for de mest udsatte frontlinjestater.

NATO fulgte hurtigt op på den nye sikkerhedsmæssige situation i Europa og globalt. På NATO-topmødet i Wales i september 2014 vedtog medlemslandene en markant revision af alliancens strategiske koncept med fornyet fokus på afskrækkelse og forsvar; afskrække Rusland fra aggressioner mod de østligste NATO-landes suverænitet og integritet samt forsikre landene om NATO's vilje og evne til at beskytte medlemslandenes territorier og befolkninger. Og på NATO-topmødet i Warszawa i juli 2016 vedtog medlemslandene NATO's forstærkede fremskudte tilstedeværelse, NATO enhanced Forward Presence (eFP), i de baltiske lande og Polen som en defensiv og proportionel reaktion på det mere komplekse sikkerhedsbillede i regionen. Formålet er først og fremmest, indadtil og udadtil, at demonstrere alliancens solidaritet og kollektive forsvar. NATO er på denne måde vendt tilbage til klassisk afskrækkelse og forsvar fra tiden før 1991, men har også fokus på den hybridkrigsførelse, man har oplevet i Ukraine med bl.a. 'grønne mænd' uden nationalitetsmærker.¹³¹

NATO's eFP-styrke har enheder i Estland, Letland, Litauen og Polen. Stort set alle NATO-lande bidrager med styrker på rotationsbasis, og signalværdien ligger dels i den massive opslutning til styrken, dels i at ikke mindst USA, Tyskland, Frankrig, Storbritannien og Canada markerer alliancens vægt. Danmark bidrager også til eFP-styrken. Siden foråret 2017 har Forsvaret udsendt stabsofficerer til flere af eFP-styrkens hovedkvarterer, og Hæren har udsendt enheder. Det danske kontingent var placeret i Tapa i Estland, lidt øst for hovedstaden Tallinn, hvor det indgik i en multinational, britisk ledet bataljonskampgruppe, der var tilknyttet en estisk brigade.

Multinational Corps Northeast og Multinational Division North

Multinational Corps Northeast blev i 2017 regionalt NATO-hovedkvarter med ansvar for NATO-landoperationer i bl.a. Polen og de baltiske lande. Korpsset blev hermed føringsramme for bl.a. NATO-styrkerne i Estland, Letland, Litauen og

¹³¹ Folketingsbeslutning B 150 af 23. maj 2017 om et dansk militært bidrag til NATO's fremskudte tilstedeværelse i Baltikum og Polen; Lene Lillelund og Jens Ringsmose *Hvad er NATO enhanced Forward Presence (eFP)* 2017 s. 4-8; Forsvarsministeriet *Fremskudt tilstedeværelse i Baltikum og Polen (eFP)* 20.02.2020; Forsvarskommandoen *NATOs fremskudte tilstedeværelse i Baltikum* 2020.

Polen (NATO enhanced Forward Presence). Korpsets nye rolle markerer i nogen grad et skridt tilbage mod NATO's klassiske føringsstruktur fra koldkrigsårene.¹³²

Danmark, Estland og Letland oprettede i 2019 et multinationalt divisionshovedkvarter i Baltikum, Multinational Division North. Konkret flyttede Danske Division til Adazi tæt ved Riga i Letland og blev omdannet til NATO-divisionen Multinational Division North (MNDN), dog således at en del af divisionens stab forbliver i Danmark i fredstid. Divisionshovedkvarteret er en del af NATO's styrkestruktur i de baltiske lande, og dets opgave er at varetage kommandoen over dele af NATO's tilstedeværelse i de baltiske lande, styrke beredskabet her samt skabe forudsætninger for indsættelse af større NATO-enheder i Baltikum under krise eller krig samt gennemføre eventuelle kampoperationer. Men også at støtte de baltiske landes forsvarsplanlægning og styrke det dansk-baltiske militære samarbejde.¹³³

Afsluttende hjertesuk

Som afslutning kan man måske spørge, om det dansk-baltiske militære samarbejde i 1990'erne er et afsluttet kapitel i museets kulturarvsbevaringsarbejde, og om alt nu er, som det bør være. Svaret til det sidste er desværre ikke et ubetinget ja. Arbejdet med det dansk-baltiske samarbejde var i høj grad et pilotprojekt i Tøjhusmuseets profilændring. Arbejdet har givet en række vigtige erfaringer, men lider også af et pilotprojekts svagheder.

Særligt kan nævnes, at mange af de grundlæggende greb i indsamlingen blev udviklet fra slutningen af 1990'erne og frem til nu, bl.a. indsamlingen af personer. Her har det vist sig, at indsamlingen af billed- og beretningsmateriale i mange situationer faktisk er den vanskeligste del af indsamlingen. Og med hensyn til de baltiske soldater viste der sig også sproglige, fysiske og måske også til dels kulturelle barrierer, der gjorde det meget vanskeligt at komme tættere på den personlige beretning. Status er, at vi har indsamlet en række gode genstande, men desværre mangler dele af den gode historie knyttet hertil.

Det kan også nævnes, at museets fokus ikke har været lige så stort på samarbejdet med Polen som med de baltiske lande. Her lykkedes det aldrig rigtigt at komme helt tæt på samarbejdet og indsamle de gode genstande og historier.

Så svaret på, om det er et afsluttet kapitel, er vist, at skulle der vise sig muligheder for en retrospektiv indsamling, vil det være en ganske velkommen mulighed. Ligesom det vel også igen kan konstateres, at der er god plads til yderligere forskning i emnet.

¹³² Sune Wadskjær Nielsen *Danske soldater forsvare NATO's nordøstlige flanke* 14.06.2017.

¹³³ Forsvarsministeriet *Multinationalt Divisionshovedkvarter i Baltikum* marts 2019; Forsvarskommandoen *Multinational Division North* 19.03.2019; Forsvarskommandoen *Multinational Division North* 13.06.2019.

Forskningsoversigt

De danske kulturhistoriske museers historie er kun til dels beskrevet, særligt den nyere udvikling mangler endnu sammenfattende beskrivelser og analyse. De overordnede linjer i de kulturhistoriske museers historie i 1800-1900-tallet er skitseret i f.eks.: Holger Rasmussen *Dansk museumshistorie. De kulturhistoriske museer* (1979), Jørgen Jensen *Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet* (1992) og Thomas Bloch Ravn *Museer for folk* (2020). Et tankevækkende indlæg om museernes idémæssige udvikling gennem tiden er: Arno Victor Nielsen m.fl. *Museum Europa. En udstilling om det europæiske museum fra renæssancen til vor tid* (1993).

Som en del af museernes øgede professionalisering inden for de seneste årtier er blikket i stigende grad blevet rettet indad mod museernes opgaver og rolle i samfundet. Museologi, der kan beskrives som 'museumsvidenskab' – hvordan de kulturarvsbevarende institutioner arbejder med kulturarven, herunder forskning, bevaring og formidling af den – har gennemgået en meget betydelig udvikling som et nu veletableret universitetsfag. To skarpe analyser af udviklingen er: Vinnie Nørskov *Museums and museology in Denmark in the twenty-first century* (2018) og Susanne Krogh Jensen *The creation of a museum system. Professionalizing Danish museums 1958–2018* (2019).

Tøjhusmuseets historie er meget svagt beskrevet; bedste beskrivelser af museets forhistorie og tidlige historie som egentligt museum er fortsat, trods en tendens til alt for hastige og håndfaste konklusioner, en række artikler skrevet af museets souschef og senere leder Otto Smith, bl.a.: *Tøjhuskomplekset. Christian IV's Krigshavn, Tøjhuset, Proviantgaarden, det gamle Bryghus* (1926), *Kongelige og fyrstelige Rustkamre i Danmark* (1928), *Tøjhusmuseet* (1934-35) og *10 Aar Tøjhusmuseum* (1938). Finn Askgaard *Tøjhusmuseet. Bygningen og samlingerne* (1988) tegner helt utilsigtet et deprimerende billede af et fuldstændigt forstenet museum i 1980'erne.

Tøjhusmuseets profilændring i 1990'erne og udviklingen til Krigsmuseet er beskrevet i:

Jens Ole Christensen *Sikring af forsvarshistorisk kulturarv i Danmark* (2006), Karsten Skjold Petersen *Technology or cultural history. New exhibitions in the Royal Danish Arsenal Museum, Copenhagen* (2014), Jens Ole Christensen *Hestekræfter i Hangar 46 – en vellykket faglig revision og et åbent magasin* (2017), Jens Ole Christensen og Jørgen Walseth Billund, *Mitrovica og Mali – nytænkning af kulturbevaringsarbejdet på Tøjhusmuseet* (2018), Jens Ole Christensen *Krigsmuseet og Den Kolde Krig* 2019, Kristina Djurhuus Christiansen; Jens Ole Christensen; Jørgen Walseth *Charlotte, Johnnie og Palle – at give museumsgenstande stemme* (2019) og Jens Ole Christensen *Krigsmuseet* (2020).

En god indgangsvinkel til at tegne et signalement af udviklingen inden for de europæiske våben- og militærhistoriske museer efter Anden Verdenskrig er organisationen "ICOMAM" (ICOM International Committee for Museums and Collections of Arms and Military History), der er en underorganisation til FN's museumsorganisation ICOM (International Council of Museums).

ICOMAM blev oprettet som en sammenslutning af våben- og militærhistoriske museer "Association of Museums of Arms and Military History" på en konference afholdt af Tøjhusmuseet i København i 1957. Oprettelsen skete på baggrund af et i forvejen forberedt forslag fra Tøjhusmuseet, ud fra hvilket det blev besluttet at danne sammenslutningen samt at søge den tilknyttede FN's museumsorganisation ICOM. Tilknytningen skete i 1959, hvor den fik navnet "IAMAM" (International Association of Museums of Arms and Military History). Tøjhusmuseet spillede en central rolle i de første mange år. IAMAM blev i 2003 en international komite under ICOM og blev til ICOMAM.

IAMAM holdt fra oprettelsen i 1957 og frem til omdannelsen til ICOMAM i 2003 kongres hvert tredje år. Herefter gik man over til kongresser årligt eller hvert andet år. Der er fra disse kongresser samt et større antal konferencer og lign. løbende udgivet beretninger herom. ICOMAM udgiver siden 2008 tillige internet-tidsskriftet ICOMAM Magazine. Gennem IAMAM/ICOMAM's udgivelser kan man følge udviklingen i de europæiske våbenmuseer og militærmuseer.

En god analyse af udviklingen af de europæiske våben- og militærhistoriske museer, både det lange perspektiv og den nutidige udvikling, er Barton C. Hacker og Margaret Vining *Toward a history of military museums* (2007) og Barton C. Hacker og Margaret Vining *Military Museums and Social History* (2013). Hacker og Vining fremhæver, at der begyndte en transformation af de europæiske våben- og militærmuseer i 1980'erne, fra de klassiske uformidlede genstandsfremvisninger til nutidige reflekterende, kulturhistoriske museer, bl.a. under påvirkning af New Military History. Hertil må dog bemærkes, at diskussionen om våben- og militærmusernes transformation typisk tager udgangspunkt i museernes udstillinger, den synlige 1/10 af museernes virksomhed. Jeg vil hævde, at det er transformationen af de 9/10 af museet bag scenen, særligt kulturarvsbevaringsarbejde og indsamling, der er det afgørende 'målepunkt'; men også et ulig vanskeligere felt at måle på. Fra 30 års erfaring inden for våben- og militærhistoriske museer er det dog min opfattelse, at man godt kan skubbe den virkelig brede omstilling godt over på den anden side af år 2000.

To gode nedslag i diskussionen om de våbenhistoriske og militærhistoriske museer er: Robert Douglas Smith (red.) *ICOMAM 50. Papers on arms and military history, 1957-2007* (2007) og Wolfgang Muchitsch (red.) *Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions* (2013). Smith (2007) tegner, gennem et udvalg af tekster fra bl.a. periodens kongresser, et billede af udviklingen inden for IAMAM / ICOMAM, og dermed inden for de våben- og militærhistoriske museer, gennem den halvtredsårige periode. Man skal dog være meget opmærksom på, at udvalget af tekster ikke helt fanger den klart tilbagesku-

ende tendens, der fandtes i særligt IAMAM. Muchitsch (2013) tegner derimod et billede af de refleksioner, som våben- og militærhistorie fremkalder på et nutidigt museum, men også her skal man være meget opmærksom på, om billedet er helt repræsentativt for den brede udvikling blandt de våben- og militærhistoriske museer.

Det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene er på det politiske og overordnede militære plan godt behandlet i historieforskning og -skrivning. Nikolaj Petersen har i en række bøger og artikler udforsket og beskrevet emnet, ikke mindst i Dansk udenrigspolitik historie bind 6, *Europæisk og globalt engagement 1973-2006* (2004, 2. udgave 2006); men også i bl.a. artiklerne *Tilbage til Baltikum. Den nye dimension i dansk udenrigspolitik* (2000) og *Hinsides Den Kolde Krig. Danmarks internationale ordenspolitik 1990-2009* (2010). Nikolaj Petersen har øje for såvel det politiske som det overordnede militære aspekt. Om den politiske side er der også gode fremstillinger i Christian Hoppe *Danmarks østpolitik* (1994) og Birthe Hansen *Dansk Baltikumpolitik 1989-1995* (1996), og om sammenhængen mellem det politiske og militære er der gode analyser i Bertel Heurlin *Riget, magten og militæret* (2004), *Danish Security Policy over the last 50 Years* (2001) og *Dansk forsvarspolitik* (1997). En række gode artikler og centralt dokumentationsmateriale kan findes i Dansk Udenrigspolitik Årbog / Danish Foreign Policy Yearbook / Danish Foreign Policy Review udgivet af Dansk Udenrigspolitisk Institut / Dansk Institut for Internationale Studier gennem hele perioden. Et interessant kig bag kulisserne er Per Carlsen *Østersøregionen* (2015).

På det mere konkrete militære plan er situationen som nævnt en noget anden. Trods en række gode indlæg er der ikke tale om en sammenhængende udforskning og beskrivelse af emnet, der er ret fragmentarisk behandlet. Udgangspunktet er langt hen ad vejen forskellige former for officielle fremstillinger, der i varierende grad afspejler det militære samarbejdes politiske mål. Der er et stort behov for dyberegående forskning, der kan tegne et dyberegående og mere nuanceret billede af 1990'ernes militære samarbejde.

Michael H. Clemmesen har, som centralt placeret aktør, i to korte, personligt prægede artikler *Situationen i Estlands og Letlands væbnede styrker* (1994) og *Baltikum på vej ind i NATO – observationer fra Tartu* (2002) skitseret en række centrale træk i det militære samarbejde og peget på en række grundlæggende problemer i såvel de baltiske landes forsvarsopbygning som det dansk-baltiske samarbejde. Hertil slutter sig C. Barløse *Litauen på vej frem* (1994).

Følgende er en række betydningsfulde beskrivelser fra centrale aktører, som naturligvis altid skal bruges med den kildekritiske opmærksomhed, som personlige beretninger fordrer: Hans Hækkerup *På skansen. Dansk forsvarspolitik fra Murens fald til Kosovo* (2002). Hans Hækkerup var forsvarsminister fra 1993 til 2000 og den centrale drivkraft i samarbejdet på det politiske niveau. Per Carlsen *Ambassadør Per Carlsens bidrag* (2001) og ovennævnte *Østersøregionen* (2015). Per Carlsen var den i denne sammenhæng centrale embedsmand i Forsvarsmini-

steriet fra 1993 til 1997 og Hans Hækkerups nærmeste rådgiver i spørgsmålet – og senere ambassadør i Baltikum. Michael H. Clemmesen *BALTDEFCOL – det baltiske forsvarsakademi fra idé til praktiske forberedelser* (1998), *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag* (2001) samt ovennævnte *Situationen i Estlands og Letlands væbnede styrker* (1994) og *Baltikum på vej ind i NATO* (2002). Michael H. Clemmesen var fra 1994 til 1998 dansk forsvarsattaché i de baltiske lande og en central drivkraft i udviklingen af det dansk-baltiske militære samarbejde samt chef for det fælles baltiske forsvarsakademi fra 1998 til 2004. Julian Elgaard Brett *No New Dividing Lines. Danish Defence Support to the Baltic States* (2002). Julian Elgaard Brett var i en årrække central embedsmand i Forsvarsministeriet med hensyn til samarbejdet med de baltiske lande. Jens Koefoed *Hjemmeværnsskolen som krumtap i hjemmeværnets udenrigspolitiske samarbejde* (2009). Jens Koefoed var fra starten i 1993 en drivkraft i Hjemmeværnets samarbejde med de baltiske lande og fra 2001 til 2005 udstationeret i Estland som rådgiver for chefen for det estiske hjemmeværn; en opgave, han fortsatte efter sin pension i 2005, på frivillig basis.

Forsvarskommissionen af 1997 har i sin beretning fra 1998 *Fremtidens forsvar* flere udredninger og notater, der behandler det danske sikkerheds- og forsvarsmæssige samarbejde med østersølandene, ligesom forsvarsministerens Årlig Redegørelse, udgivet af Forsvarsministeriet frem til og med 2006, har en del om emnet og en hel del konkrete oplysninger. Ligeledes indeholder en række notater udgivet af Forsvarsministeriet en omfattende dokumentation: Forsvarsministeriet *An overview of Danish defence co-operation with Partners* [1999, 2000, 2001 og 2002] (1999-2002); Forsvarsministeriet *Defence co-operation with Estonia, Latvia and Lithuania in 1999. Documentation from the Danish Ministry of Defence* (1998); Forsvarsministeriet *The BALTBAT-Project. Documentation from the Danish Ministry of Defence* (1997). Endelig kan man finde rigtigt mange fremstillinger og oplysninger i Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste, og værnenes m.fl.s tidsskrifter og nyhedsbreve. Man skal omkring hele dette materiale, f.eks. omkring samarbejdets resultater, naturligvis kildekritisk være meget opmærksom på dets officielle karakter og dets karakter af indlæg som en del af en politisk proces.

Mange tak for god sparring til Niels Bo Poulsen, Michael H. Clemmesen, Per Carlsen og mine to peer-reviewere.

Kilder og bibliografi

Museologi

Tidsskrifter, årsskrifter m.m.

Nordisk Museologi. Udgivet af en kreds af nordiske museums og forskningsinstitutioner og organisationer 1993 ff.

Danske Museer. Udgivet af en kreds af danske museumsorganisationer 1988 ff.

ICOMAM Magazine. Udgivet af ICOMAM (ICOM International Committee for Museums and Collections of Arms and Military History) 2008 ff.

Monografier, artikler m.m.

- Appel, Hans Henrik: *Koncept for ny permanent udstilling på Tøjhusmuseet: Krig og menneske – hvordan krig har formet menneske, kultur, stat og samfund gennem 500 år*. København, Tøjhusmuseet, 2005.
- Askgaard, Finn: *Tøjhusmuseet. Bygningen og samlingerne*. København, Tøjhusmuseet, 1988.
- Association of Museums of Arms and Military History (udg.): *1st Congress of Museums of Arms and Military Equipment*. Copenhagen. May 22-25. 1957. Report. København, Association of Museums of Arms and Military History, Tøjhusmuseet, 1957.
- Bloch Ravn, Thomas: *Museer for folk*. Aarhus, Aarhus Universitet, serien 100 danmarkshistorier, 2020.
- Christensen, Jens Ole: *Hestekræfter i Hangar 46 – en vellykket faglig revision og et åbent magasin*. Nationalmuseets Arbejdsmark. 2017, s. 282-293.
- Christensen, Jens Ole: *Krigsmuseet*. Nationalmuseets Arbejdsmark. 2020, s. 56-64.
- Christensen, Jens Ole: *Krigsmuseet og Den Kolde Krig*. I: Peer Henrik Hansen; Martin Jespersen (red.): *Kold Krig på museum. Historier om kanoner, spioner og hverdagsliv*. Rudkøbing, Langelands Museum, 2019, s. 64-79.
- Christensen, Jens Ole: *Sikring af forsvarshistorisk kulturarv i Danmark*. Nordisk Museologi. 2/2006, s. 45-62.
- Christensen, Jens Ole; Jørgen Walseth: *Billund, Mitrovica og Mali – nytænkning af kulturbearbejdet på Tøjhusmuseet*. Nationalmuseets Arbejdsmark. 2018, s. 38-51.
- Djurhuus Christiansen, Kristina; Jens Ole Christensen; Jørgen Walseth: *Charlotte, Johnnie og Palle – at give museumsgenstande stemme*. Nationalmuseets Arbejdsmark. 2019, s. 22-33.
- Floris, Lene; Annette Vasström: *På museum – mellem oplevelse og oplysning*. Frederiksberg, Center for Humanistisk Historieformidling, Skriftrækken Humanistisk Historieformidling, 1999.
- Frantzen, Ole L.; Knud J.V. Jespersen (red.): *Danmarks krigshistorie. Bind 1-2*. København 2008.
- Gjestrup, John Aage: *Kan vi verne et telefonnummer? Om å velge framtidens kulturarv*. Nordisk Museologi. 1-2/2001, s. 71-74.
- Gryse, Piet de: *Introduction*. I: Wolfgang Muchitsch (red.): *Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions*. Bielefeld, ICOMAM, Museumsakademie Joanneum, 2013, s. 13-17.
- Hacker, Barton C.; Margaret Vining: *European military history museums: a personal electronic and bibliographic survey*. I: Bernard Finn; Barton C. Hacker m.fl. (red.): *Materializing the Military*. London, Smithsonian Institution, Science Museum, 2005, s. 169-78.
- Hacker, Barton C.; Margaret Vining: *Military Museums and Social History*. I: Wolfgang Muchitsch (red.): *Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions*. Bielefeld, ICOMAM, Museumsakademie Joanneum, 2013, s. 41-59.
- Hacker, Barton C.; Margaret Vining: *Toward a history of military museums*. I: Robert Douglas Smith (red.): *ICOMAM 50. Papers on arms and military history 1957-2007*. Leeds, ICOMAM, 2007, s. 32-51.
- Hansen, Kjell: *Kulturarvspolitik och museiutställningar*. Nordisk Museologi. 2/2005, s. 61-75.
- Harnow, Henrik: *Det danske museumslandskab i forandring – et blik på 20 års museumsudvikling*. I: Hanne Plechinger m.fl. (red.): *Museumsleder, forsker og netværksskaber*. Torben Grøngaard Jeppesen, 40 år ved Odense Bys Museer. Odense, Odense Bys Museer, 2017, s. 67-77.
- Henningsen, Peter: *Fornuft og følelse – om autenticitet og museumsgenstande*. Nationalmuseets Arbejdsmark. 2017, s. 34-45.

- Hylland, Ole Marius: *Å samle er å velge. Avhending i teori og praksis – en statusrapport*. Nordisk Museologi. 1/2013, s. 5-23.
- Jensen, Jørgen: *Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet*. København, Nationalmuseet, 1992.
- Kjeldbæk, Esben: *Ting fra besættelsen – et museologisk essay*. I: Henrik Dethlefsen; Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998*. København 1998, s. 359-393.
- Kjeldbæk, Esben: *Post-Modernism and the Three Generations of Museums*. Nordisk Museologi. 1-2/2001, s. 119-26.
- Krogh Jensen, Susanne: *The creation of a museum system. Professionalizing Danish museums 1958-2018*. Nordisk Museologi. 1/2019, s. 100-14.
- Mordhorst, Camilla: *Museumsgenstanden som relikvie*. Nordisk Museologi. 2/1998, s. 29-40.
- Mordhorst, Camilla: *Repræsentationens begrænsning*. I: Camilla Mordhorst; Britta Tøndborg (red.): *(Ind)samlinger i det 21. århundrede*. [Antologi fra seminar på Københavns Universitet 2005.] København, Københavns Universitet, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Museologisk Skriftserie, 2005, s. 9-23.
- Mordhorst, Mads: *Kildernes magi*. Fortid og Nutid. 2001, s. 110-33.
- Muchitsch, Wolfgang (red.): *Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions*. Bielefeld, ICOMAM, Museumsakademie Joanneum, 2013.
- Nielsen, Arno Victor m.fl.: *Museum Europa. En udstilling om det europæiske museum fra renaissance til vor tid*. København, Nationalmuseet, 1993.
- Nørskov, Vinnie: *Museums and museology in Denmark in the twenty-first century*. Nordisk Museologi. 1/2018, s. 89-95.
- Olsson, Carl (red.): *XVI IAMAM Congress 2002. Proceedings. 9-16 june 2002*. Oslo. Norway. Oslo, Forsvarsmuseet, Forsvarsmuseets Småskrifter nr. 33, 2003.
- Paludan-Müller, Carsten: *Museet i tiden – erindringsrum og verdensspejl*. I: Michael Lauenborg; Peter Pentz (red.): *Museerne ved årtusindskiftet*. København, Statens Museumsnavn, 1996, s. 23-37.
- Rasmussen, Frank Allan: *Museale dogmer under pres*. I: Camilla Mordhorst; Britta Tøndborg (red.): *(Ind)samlinger i det 21. århundrede*. København, Københavns Universitet, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Museologisk Skriftserie, 2005, s. 57-75.
- Rasmussen, Holger: *Dansk museumshistorie*. De kulturhistoriske museer. Hjørring, Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, 1979.
- Reid, William: *IAMAM-ICOMAM 1957-2007: A chronicle*. I: Robert Douglas Smith (red.): *ICOMAM 50. Papers on arms and military history 1957-2007*. Leeds, ICOMAM, 2007, s. 10-26.
- Robertson, Ian G.: *Museums, military*. I: André Corvisier; John Childs (red.): *A Dictionary of Military History and the Art of War*. Oxford/Cambridge 1994, s. 540-43.
- Skjold Petersen, Karsten: *Technology or cultural history*. New exhibitions in the Royal Danish Arsenal Museum, Copenhagen. I: ICOMAM (udg.): *ICOMAM Congress: Military history museums: contemporary history and social relevance*. Report book. Moskva, ICOMAM, Central Armed Forces Museum, State Historical Museum, 2014, s. 103-105.
- Smith, Otto: *10 Aar Tøjhusmuseum*. Militært Tidsskrift. 1938, s. 212-17.
- Smith, Otto: *Kongelige og fyrstelige Rustkamre i Danmark*. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1928, s. 191-218.
- Smith, Otto: *Tøjhuskomplekset*. Christian IV's Krigshavn, Tøjhuset, Proviantgaarden, det gamle Bryghus. Før og Nu, Supplement Nr. 2, 1926, s. 337-412.
- Smith, Otto: *Tøjhusmuseet*. I: Hector Boeck, S.E. Johnstad-Møller og C.V. Hjalp (red.): *Danmarks Hær. Bind II*. København 1934-35, s. 161-64.

- Smith, Robert Douglas (red.): *ICOMAM 50. Papers on arms and military history 1957-2007*. Leeds, ICOMAM, 2007.
- Söderqvist, Thomas: *Biomedicinen og det moderne museums endeligt*. I: Hans Dam Christensen; Rune Gade; Malene Vest Hansen (red.): *Museernes historie og teori*. [Antologi fra seminar på Københavns Universitet 2004.] København, Københavns Universitet, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Museologisk Skriftserie, 2004, s. 75-89.
- Wohlfahrt, Eske: *Kulturmiljø – landskabelig realitet eller kulturel konstruktion?* Danske Museer. 5/2002, s. 4-9.
- Wood, Stephen: *Museums, military*. I: Richard Holmes m.fl. (red.): *The Oxford Companion to Military History*. Oxford, Oxford University, 2001, s. 608-09.

Det dansk-baltiske samarbejde

Tidsskrifter, årsskrifter m.m.

- Dansk Udenrigspolitisk Årbog, 1990-1995*. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1991-1996.
- Danish Foreign Policy Yearbook, 1997-2017*. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut / Dansk Institut for Internationale Studier, 1997-2017.
- Danish Foreign Policy Review, 2018 ff.* København, Dansk Institut for Internationale Studier, 2018 ff.

Monografier, artikler, hjemmesider m.m.

- Archer, Clive: *Security Considerations between the Nordic and Baltic Countries*. Danish Foreign Policy Yearbook 1997. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1997, s. 81-100.
- Barløse, C.: *Litauen på vej frem*. Militært Tidsskrift. 1994, s. 204-10.
- Bartram, Peter: *Baltisk kontingent gør Den Danske Bataljon i Kosovo multinational*. Hærenyt. 1/2003, s. 6-7.
- Bengt, C.: *Delingsførerkursus for litauisk officerspersonel*. Militært Tidsskrift. 1994, s. 109-16.
- Brøndum, Christian: *Elefanten forlader glasbutikken*. b.dk 23.03.2005.
<https://www.berlingske.dk/samfund/elefanten-forlader-glasbutikken>
- Carlsen, Per: *Ambassadør Per Carlsens bidrag, januar 2001*. I: Sophie Mathiesen: *Når småstaten fører stormagtspolitik – Danmarks sikkerhedspolitiske engagement i Baltikum i 1990'erne*. København, Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste, 2001, s. 106-10.
- Carlsen, Per: *Østersøregionen*. I: Rasmus Mariager (red.): *Danmark og verden efter den kolde krig. 14 ambassadører om dansk udenrigspolitik efter 1989*. Odense 2015, s. 151-66.
- Clemmesen, Michael H.: *BALTDEFCOL – det baltiske forsvarsakademi fra idé til praktiske forberedelser*. Militært Tidsskrift. 1998, s. 221-29.
- Clemmesen, Michael H.: *Baltikum på vej ind i NATO – observationer fra Tartu*. Militært Tidsskrift. 2002, s. 296-307.
- Clemmesen, Michael: *Brigadegeneral Michael Clemmesens bidrag, januar 2001*. I: Sophie Mathiesen: *Når småstaten fører stormagtspolitik – Danmarks sikkerhedspolitiske engagement i Baltikum i 1990'erne*. København, Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste, 2001, s. 111-16.
- Clemmesen, Michael H.: *Situationen i Estlands og Letlands væbnede styrker: På vej fra bunden i andet og første gear*. Militært Tidsskrift. 1994, s. 196-204.
- Ekman, H.H.: *Multinational Corps Northeast*. Militært Tidsskrift. 1999, s. 162-69.
- Elgaard Brett, Julian: *No New Dividing Lines. Danish Defence Support to the Baltic States*. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 2002.
- Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste: *Baltiske soldater klar til indsats i Bosnien*. FOV nyhedsbrev. 39/1998, s. 2-4.

- Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste: *Forsvarets østsamarbejde – et bredt spekter af aktiviteter*. FOV nyhedsbrev. 15/2000, s. 4-6.
- Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste: *Hæren klæder baltere på til fredsmissioner*. FOV nyhedsbrev. 34/1998, s. 6.
- Forsvarskommandoen: F16-bidrag tilbage i Danmark efter opgaveløsning i Litauen. <https://www2.forsvaret.dk/nyheder/intops/Pages/F16-bidragtilbageiDanmarkefteropgavel%C3%B8sningiLitauen.aspx> 03.01.2020.
- Forsvarskommandoen: Multinational Division North <https://www2.forsvaret.dk/opgaver/internationale/Pages/MultinationalDivision-North.aspx> 19.03.2019.
- Forsvarskommandoen: Multinational Division North <https://www2.forsvaret.dk/omos/organisation/haeren/organisation/mndn/Pages/default.aspx> 13.06.2019.
- Forsvarskommandoen: NATOs fremskudte tilstedeværelse i Baltikum. <https://www2.forsvaret.dk/opgaver/internationale/Pages/Fremskudttilstedev%C3%A6relseBaltikum.aspx> 2020.
- Forsvarsministeriet: Fremskudt tilstedeværelse i Baltikum og Polen (eFP) <https://www.fmn.dk/videnom/Pages/fremskudt-tilstedevaerelse.aspx> 20.02.2020.
- Forsvarsministeriet: Indsatsen: Air policing i Baltikum <https://fmn.dk/videnom/Pages/AirpolicingiBaltikumogIsland.aspx> 10.01.2020.
- Forsvarsministeriet: Multinationalt Divisionshovedkvarter i Baltikum <https://www.fmn.dk/temaer/nato/Documents/2018/Multinationalt-Divisionshovedkvarter-i-Baltikum.pdf> Marts 2019.
- Forsvarsministeriet: Regeringen støtter med kampfly over Baltikum. <https://fmn.dk/nyheder/Arkiv/2011/Pages/RegeringenstoettermedkampflyoverBaltikum.aspx> 15.03.2011.
- Fredslund, Morten: *BALTBAT klar til første internationale opgave*. Hærnyt. 2/1998, s. 28.
- Hansen, Birthe: *Dansk Baltikumpolitik 1989-1995*. Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1995. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1996, s. 35-65.
- Harkjær, Lasse: *Rådgivning som eksport til Baltikum*. Hærnyt. 4/2004, s. 23.
- Hess, B.: *Partnerskab for Fred – som det ser ud i praksis*. Militært Tidsskrift. 1994, s. 105-07.
- Heurlin, Bertel: *Danish Security Policy over the last 50 Years – Long-Term Essential Security Priorities*. Danish Foreign Policy Yearbook 2001. København, Danish Institute of International Affairs, 2001, s. 29-50.
- Heurlin, Bertel: *Dansk forsvarspolitik. En ny verden – en ny forsvarspolitik*. Fokus 5/1997. Dansk Udenrigspolitisk Institut 1997.
- Heurlin, Bertel: *Riget, magten og militæret. Dansk forsvars- og sikkerhedspolitik under forsvarskommissionerne af 1988 og af 1997*. Aarhus, Magtudredningen, 2004.
- Hillingso, K.G.H.: *The International Defence Advisory Board to the Baltic States (IDAB)*. Militært Tidsskrift. 1999, s. 170-78.
- Holck, Ole: *Øvelse BALTIC EAGLE 2000. Målstreg, milepæl eller springbræt?* Hærnyt. 4/2000, s. 24-25.

- Hoppe, Christian: *Danmarks østpolitik*. Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1993. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1994, s. 67-97.
- Hækkerup, Hans: *På skansen*. Dansk forsvarspolitik fra Murens fald til Kosovo. København 2002.
- Hærens Operative Kommando: *BALTBAT – opbygning og status*. HOK information. Temanummer december 1997, s. 1-4.
- Hærens Operative Kommando: *Litauisk infanterikompagni uddannes i Danmark*. HOK information. 7/1996 s. 1.
- Hærens Operative Kommando: *Profile of a success*. AOC/DEN news. 1/1998, s. 1-4. [Tema om BALTPLADET 2.]
- Høy-Petersen, Ulrik: *Det maritime østsamarbejde*. Militært Tidsskrift. 1997, s. 491-503.
- Jensen, B.H.: *Nye tider i Hæren*. Hærnyt. 4/1993, s. 12-14.
- Jensen, E.M.: *Hærens kampscole uddanner i Baltikum*. Officeren. 8/1998, s. 7-9.
- Jensen, E.M.: *Ved siden af havende tjeneste – om østsamarbejdsprogrammet*. Kentaur. Kamptroppernes tidsskrift. 5/1996 s. 5-7.
- Kisbye, K.: *Donation af artilleri til Litauen baner vej for uddannelse*. Hærnyt. 4/2002, s. 18-21.
- Koefoed, Jens: *Hjemmeværnsskolen som krumtap i hjemmeværnets udenrigspolitiske samarbejde. Fortalt af en i "gulvhøjde"*. I: Hjemmeværnsskolen (udg.): *Hjemmeværnsskolen 1949-2009*. Nymindegab, Hjemmeværnsskolen, 2009, s. 165-79.
- Lillelund, Lene; Jens Ringsmose: *Hvad er NATO enhanced Forward Presence (eFP), og hvordan bidrager Danmark?* Forsvarsakademiet, Institut for Militære Operationer, Brief december 2017.
- Lyng, Jørgen m.fl.: *Ved Forenede Kræfter. Forsvarets øverste militære ledelse. Forsvarschefsemdet og forsvarets udvikling 1950-2000*. Vedbæk, Forsvarskommandoen, 2000.
- Madsen, A.B.: *Samarbejde med de øst- og centraleuropæiske lande*. Hærnyt. 4/1995, s. 13.
- Mathiesen, Sophie: *Når småstaten fører stormagtspolitik – Danmarks sikkerhedspolitiske engagement i Baltikum i 1990'erne*. København, Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste, 2001.
- Ministry of National Defence, Republic of Lithuania: *Artillery Battalion project successfully completed*. [https://kam.lt/en/news_1098/news_archives/news_archive_2005 ...](https://kam.lt/en/news_1098/news_archives/news_archive_2005...) 19.01.2005.
- Møller, L.R.: *Multinational Corps Northeast: LANDJUT bliver til MNC og skal løse flere opgaver*. Hærnyt. 2/1999, s. 4-5.
- Næve, G.: *De gamle 105'ere på vej mod nye mål*. Hærnyt. 2/2001, s. 20-22.
- Petersen, Nikolaj: *Europæisk og globalt engagement 1973-2006*. Danmarks Nationalleksikon (udg.): *Dansk udenrigspolitik historie*. Bind 6. Redigeret af Carsten Due-Nielsen; Ole Feldbæk; Nikolaj Petersen. København 2004, 2. udgave 2006.
- Petersen, Nikolaj: *Hinsides Den Kolde Krig. Danmarks internationale ordenspolitik 1990-2009*. I: Carsten Due-Nielsen, Rasmus Mariager og Regin Schmidt (red.): *Nye fronter i Den kolde Krig*. København 2010, s. 339-60.
- Petersen, Nikolaj: *Tilbage til Baltikum. Den nye dimension i dansk udenrigspolitik*. I: Carsten Due-Nielsen; Ole Feldbæk; Nikolaj Petersen (red.): *Danmark i syv sind. Tusind års dansk udenrigspolitik*. København 2000, s. 149-75.
- Pihl Lorentzen, Kristian: *Her har udtrykket "ud over stepperne" reel mening*. Hærnyt. 4/2000, s. 22-23.
- Pihl Lorentzen, Kristian m.fl.: *Nøgleordene i Baltikum er fleksibilitet og tålmodighed*. Hærnyt. 2/1999, s. 24-27.
- Pihl Lorentzen, Kristian: *Synlige fremskridt i Baltikum*. FOV nyhedsbrev. 6/2001, s. 13-15.
- Poulsen, Niels Bo; Jeppe Plenge Trautner (red.): *Michael Hesselholt Clemmesen. For fede, for gamle og for dårligt uddannede? En tekstsamling i anledning af brigadegeneral Mi-*

- chael H. Clemmesens fratræden som seniorforsker ved Forsvarsakademiet. København, Forsvarsakademiet, 2016.
- Poulsen-Hansen, Per: NATO. I: Rasmus Mariager (red.): *Danmark og verden efter den kolde krig. 14 ambassadører om dansk udenrigspolitik efter 1989*. Odense 2015, s. 67-81.
- Rasmussen, J.N.: *Forsvarsmateriel til de baltiske lande*. Hærbet. 1/1995, s. 31-34.
- Redsø, John: *Østsamarbejdet bærer nu frugt*. Hærbet. 3/2003, s. 24-27.
- Richter, A.B.: *Uddannelse af litauisk personel*. Militært Tidsskrift. 1994, s. 107-09.
- Skov, S.: *Det baltiske kontingent er klar*. Hærbet. 2/1998, s. 26-27.
- Stenstrup, Mads: *Kassen smækket i for forsvarssamarbejde*. jp.dk 26.04.2002.
<https://jyllands-posten.dk/indland/ECE3446716/Kassen-sm%C3%A6kket-i-for-forsvarssamarbejde/>
- Udenrigsministeriet: Danish-Estonian Defence Cooperation.
<https://estland.um.dk/en/denmark-and-estonia/menu-1/>
 Udateret.
- Udenrigsministeriet: Danish-Lithuanian Defence Cooperation.
<https://litauen.um.dk/en/about-us/defence-department/danish-lithuanian-defence-cooperation/>
 Udateret.
- Villaume, Poul: Denmark and NATO through 50 Years. Danish Foreign Policy Yearbook 1999. København, Dansk Udenrigspolitisk Institut, 1999, s. 29-61.
- Wadskjær Nielsen, Sune [Forsvarskommandoen]: Danske soldater forsvare NATO's nordøstlige flanke.
<https://www2.forsvaret.dk/nyheder/intops/Pages/DanskesoldaterforsvarerNATO%E2%80%99snord%C3%B8stligeflanke.aspx>
 14.06.2017.
- Wollenberg, Steen W.B.: Hjemmeværnsskolen i perioden 01 JUL 1999 – 31 AUG 2005. I: Hjemmeværnsskolen (udg.): Hjemmeværnsskolen 1949-2009. Nymindgav, Hjemmeværnsskolen, 2009, s. 125-64.
- Østre Landkommando: BALTBAT er klar. Hærbet. 1/1998, s. 28-29.
- Politikpapirer, Kommissioner, udvalg, folketingsbeslutninger m.m.
- Regeringen: Redegørelse til Folketinget om principper og perspektiver i dansk udenrigspolitik: *Fælles sikkerhed, demokrati og menneskerettigheder, økonomisk og social udvikling, miljø*. København, Udenrigsministeriet, 1993.
- Regeringen: Rapporten "Dansk udenrigspolitik på vej mod år 2000". København, Udenrigsministeriet, 1993.
- Udvalget af 5. maj 1995 vedrørende hjemmeværnets fremtidige virke: Beretning om hjemmeværnets fremtidige virke. Beretning fra det af forsvarsministeren den 5. maj 1995 nedsatte udvalg vedrørende hjemmeværnets fremtidige virke. København, Forsvarsministeriet, 1995.
- Forsvarskommissionen af 1997: Fremtidens forsvar. Beretning fra Forsvarskommissionen af 1997. Hovedbind og bilagsbind 1 og 2. København, Forsvarskommissionen af 1997, 1998.
- Forsvarskommissionen af 1997: Sikkerhedspolitisk udredning. Underarbejdsgruppe 2 vedrørende samarbejdet med Central- og Østeuropa på det forsvarsmæssige område med særlig vægt på landene i Østersøområdet, herunder Rusland. I: Bilagsbind 1 til beretning fra Forsvarskommissionen af 1997. Bilag 1-4. København, Forsvarskommissionen af 1997, 1998, bilag 3.
- Forsvarskommandoen: Notat vedrørende udviklingen i østsamarbejdet, Pfp, CFE mv. I: Bilagsbind 2 til beretning fra Forsvarskommissionen af 1997. Bilag 5-59. København, Forsvarskommissionen af 1997, 1998, bilag 11.

Hjemmeværnsskandoen: Notat vedrørende den praktiske udvikling i hjemmeværnets østsamarbejde. I: Bilagsbind 2 til beretning fra Forsvarskommissionen af 1997. Bilag 5-59. København, Forsvarskommissionen af 1997, 1998, bilag 46.

Forsvarskommissionen af 2008: Dansk forsvar – Globalt engagement. Beretning fra Forsvarskommissionen af 2008. Hovedbind og bilagsbind. København, Forsvarsministeriet, 2009.

Folketingsbeslutning B 210 af 12. maj 2004 om dansk styrkebidrag til NATO's håndhævelse af suveræniteten i lufrummet over Estland, Letland og Litauen som led i NATO's integrerede luftforsvar.
http://webarkiv.ft.dk/Samling/20031/beslutningsforslag_som_fremsat/B210.htm

Folketingsbeslutning B 150 af 23. maj 2017 om et dansk militært bidrag til NATO's frem-skudte tilstedeværelse i Baltikum og Polen.
https://www.ft.dk/samling/20161/beslutningsforslag/B150/som_fremsat.htm

Årsberetninger, notater m.m.

Forsvarsministeren: Årlig Redegørelse 1990-2006. København, Forsvarsministeriet, 1991-2007.

Forsvarsministeriet: An overview of Danish defence co-operation with Partners [in 1999]. København, Forsvarsministeriet, januar 1999.

Forsvarsministeriet: An overview of Danish defence co-operation with Partners in 2000. København, Forsvarsministeriet, december 1999.

Forsvarsministeriet: An overview of Danish defence co-operation with Partners in 2001. København, Forsvarsministeriet, november 2000.

Forsvarsministeriet: An overview of Danish defence co-operation with Partners in 2002. København, Forsvarsministeriet, marts 2002.

Forsvarsministeriet: Defence co-operation with Estonia, Latvia and Lithuania in 1999. Documentation from the Danish Ministry of Defence. København, Forsvarsministeriet, december 1998.

Forsvarsministeriet: The BALTBAT-Projekt. Documentation from the Danish Ministry of Defence. København, Forsvarsministeriet, februar 1997.

Hjemmeværnet: Hjemmeværnet og Baltikum. Et historisk perspektiv – baggrundsnotat. Hjemmeværnet 2016.

Summary

The Danish War Museum is the central museum for war and military history in Denmark. It is a museum for military- and cultural history in a broad sense.

In an overall view, the article outlines the work of the Danish War Museum, regarding the securing of cultural heritage, from Danish war and military history. And more specific, the Danish security policy and defence cooperation with the Baltic countries Estonia, Latvia and Lithuania, which was a significant part of the Danish international engagement in the 1990s.

In a more specific view, the article outlines, on the one hand, the basic ideas of the work of securing of cultural heritage at the museum, and on the other hand, the basic lines of the Danish security policy and defence cooperation with the Baltic countries.

Hereafter ending up with presenting some of the museum's specific collection projects regarding the cooperation with the Baltic countries.

The Danish War Museum has since the 1990s placed much greater emphasis on research, and has completely rethought its work of securing cultural heritage, which now has taken the character of actively outreaching, contemporary, research-based and problem-oriented access.

The cooperation with the Baltic countries, has in Danish history writing, been described as the most successful, and in the long term, most important part of the Danish international engagement, in the 1990s. The museum has tried to 'capture' this 'big story' in a number of 'small stories' in the sense of a number of specific collection projects, for example seen in a collection of items from, and knowledge about, a number of Danish and Baltic soldiers. Soldiers that as 'small stories' put face to the 'big story'.